

Blaundos KD1/17 Numaralı Kaya Mezarı (Asmalı Mezar) ve Freskoları: İkonografik ve Stilistik Bir Değerlendirme

Blaundos Rock-Cut Tomb KD1/17 (Tomb with Vine) and Frescoes: An Iconographic and Stylistic Analysis

Birol CAN - Ceyda CAN*

(Received 30 April 2025, accepted after revision 15 September 2025)

Öz

Blaundos'un merkezi yapılarının konumlandığı tepenin etrafında uzanan derin vadilerin dik yamaçlarındaki taraçalarda yan yana sıralanmış yüzlerce kaya mezarları yer alır. Şu ana kadar saptanabilmiş olanların cephe düzenlemelerinin, planlarının ve iç donanımlarının çeşitliliği hem kent hem de döneminin defin uygulamaları hakkında önemli bilgiler sunar. Diğer yandan, kentin en az birkaç yüzyıllık sürecine şahitlik etmiş bu geniş nekropolün kaya mezarlarındaki duvar resimleri benzerlerine az rastlanır nicelik ve niteliktedirler. Bunların tamamı belgelenmiş, freskolarının onarımları yapılmıştır. Özellikle Kuzeydoğu Nekropol alanının üst teraslarındaki kaya mezarlarının duvar resimleri nispeten daha sağlam kalabilmiştir. Bunlardan biri de KD1/17 koduyla numaralandırılan kaya mezarıdır (Asmalı Mezar). Bir ön oda ve hemen arkasında uzanan ana odadan oluşan kaya mezarının içerisinde, duvar kenarları boyunca sekiz adet arcosolium bulunmaktadır. Duvarlarını, kemerlerini ve tonoz/kubbe biçimli tavanını kaplayan freskleri günümüze kadar sağlam kalabilmeyi başarmıştır. Bu duvar resimlerindeki asma dalları ve yaprakları, üzüm salkımları, çiçekler, girdanlar, çelenkler gibi bitkisel kompozisyonlar, benzer örneklerden de anlaşılabilirliği gibi, dönemin ölüm / ölüm sonrası inanışlarıyla ilgilidir. 2021 kazı ve restorasyon sezonu içerisinde temizlik ve onarımları yapılan KD1/17 numaralı kaya mezarı, nekropolün freskolu diğer kaya mezarlarında olduğu gibi Blaundos'un Geç Roma Dönemi'ndeki özgün fresko işçiliği ve etkileşimde olduğu merkezlerle olası ilişkileri hakkında fikir vermesi açısından da önemlidir.

Anahtar Kelimeler: Blaundos, nekropol, kaya mezarı, fresko, ikonografi.

Abstract

There are hundreds of rock tombs lined up side by side on the steep slopes of the deep valleys around the hill where the central buildings of the Blaundos are located. The variety of façade arrangements, plans and interior fittings of the rock-cut tombs that have been identified so far provide important information about both the urban landscape and the funerary customs of the era. On the other hand, the wall paintings in the rock tombs of this extensive necropolis, which has witnessed at least a few centuries of the city's history, are of an unprecedented quantity and quality. All of these have been documented and their frescoes have been repaired. Especially the wall paintings of the rock tombs on the upper terraces of the Northeast Necropolis area have survived relatively intact. One such example is the rock tomb catalogued as KD1/17 (Tomb with Vine). There are eight arcosolium along the edges of the walls inside the rock tomb, which consists of an anterior chamber and the main chamber lying just behind it. The frescoes that adorn the walls, arches, and vaulted ceiling of the tomb have remained intact until the present day. The floral compositions such as vine branches and leaves, bunches of grapes, flowers, garlands and wreaths in these wall paintings are related to the death/after death beliefs of the period, as can be understood from similar examples. Rock tomb KD1/17, which was cleaned and preserved during the 2021 excavation and restoration season, is important in terms of providing an idea about Blaundos' original fresco workmanship during the Late Roman Period and its possible relations with the centers it interacted with, as are the other frescoed rock tombs of the necropolis.

Keywords: Blaundos, necropolis, rock tomb, fresco, iconography.

* Birol CAN, Uşak Üniversitesi, İnsan ve Toplum Bilimleri Fakültesi, Arkeoloji Bölümü, Uşak, Türkiye. <https://orcid.org/0000-0002-5023-3676>
E-posta: birol.can@usak.edu.tr

Ceyda CAN, Bursa Uludağ Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Arkeoloji Anabilim Dalı Doktora Öğrencisi, Türkiye. <https://orcid.org/0000-0001-8630-968X>. E-posta: cydcan@gmail.com

Konu, Amaç ve Metodoloji

Mezarlar, yapım teknikleri, defin ritüelleri ve buluntularıyla ait olduğu dönemin ve bölgenin bireysel/toplumsal yaşam biçimleri ve inançları hakkında önemli bilgiler verir. Blaundos yerleşim alanını her yönde çevreleyen dik yamaçlarda teraslar halinde sıralanan kaya mezarları, jeolojik koşulların mimari kültüre etkisini göstermesi açısından etkileyici bir örnek sunar. Bu kayaya oyu çok odalı mezarların donanımları ve özellikle bir kısmında rastlanan freskler yerel unsurların ve bölgesel etkileşimlerin takip edilmesini mümkün kılar. Bu çalışma kapsamında, KD1/17 numaralı kaya mezarının mimari özellikleri ve freskleri üzerinden defin gelenekleri ve inançları açıklanmaya çalışılmaktadır. Geç antik çağda oldukça geniş bir coğrafyada rastlanan benzer örneklerle yapılan analogik değerlendirmeler, özellikle yakın bölge kentleriyle tarihsel ve teknik benzerliklerin öne çıktığını göstermiştir. Çalışma kapsamında, stilistik ve teknik karşılaştırmalarla tarihlendirme yapılırken diğer yandan ikonografik incelemelerle fresklerde betimlenen bitkisel motiflerin dönemin defin geleneklerindeki yeri anlaşılmasına ve açıklanmaya çalışılmaktadır.

Kaya Mezarları

Ölümün kaçınılmaz gerçekliğinden beslenen korku, kaygı, çaresizlik ve belirsizlik gibi kavramlar, ölüm sonrası inanışlarının şekillenmesini sağlamıştır. Yaşam süresince ölümün mutlak varlığıyla iç içe yaşanır, öldükten sonra da sonsuz ve mutlu bir hayat sürülecektir. Ölülerin eşyalarıyla ve hediyeleriyle birlikte defnedildikleri konforlu ve süslü mezarlar, ruh ve bedenlerin ebedi konutları (*domus aeterna*)¹ olarak kabul edilir.

Kayaya oyu oda mezarlar, Erken Tunç Çağı'ndan itibaren özellikle Orta Fırat havzasında görülmeye başlanan (Ergeç 1995: 100-102; Yılmaz 2006: 75-76, 82),² Demir Çağı'nın başlarında Urartu örnekleriyle dikey kaya yüzeylerine anıtsal boyutlarda işlenen (Işık 1989: 17; Ergeç 1995: 104-105, 108; Çevik 1997: 420), ardından Phryg ve Lykia örnekleri üzerinden batıya doğru aktarılan (Çevik 1991: 62-70; 2003: 219-233) ve geç antik döneme kadar özellikle Hellenistik ve Roma dönemlerinde oldukça yaygın biçimde kullanılan bir mezar tipidir. Kaya mezarları, topografik ve jeolojik yapıya bağlı olarak, yapılaşmanın zor veya imkânsız olduğu dik yamaçların en işlevsel yapı gruplarını oluştururlar. Böylece; hem kent peyzajı ergonomik biçimde kullanılabilmiştir, hem de antik çağ insanı atalarını kendi yaşam alanlarından ve görüş açılarından uzaklaştırmadan, oldukça sık ziyaret edilebilen bir ölüler kenti oluşturabilmiştir. Blaundos'ta olduğu gibi, urbanistik peyzajın tamamlayıcı ve karakteristik unsurlarından biri olan kaya mezarı nekropollerini, özellikle kent kapılarının yakınlarında ve kenti çevreleyen sarp kayalıkların dikey cephelerindeki konumlarıyla kent sakinlerinin tarihsel geçmişini, soy derinliğini, bölgedeki aidiyetlerini, atalarına sadakatlerini ve saygılarını sergilemenin en güzel yollarından biri olmuştur.

Genellikle yüksek kotlarda ve etkileyici cephe düzenlemeleriyle karşımıza çıkan kaya mezarları, iç donanımlarıyla da çeşitlilik gösterirler. Çok odalı, tek odalı, koridorlu, tonozlu/kubbeli, düz tavanlı, arcosoliumlu, klineli gibi farklı başlıklar altında gruplanan kaya mezarlarında defin teknikleri dışında süsleme unsurlarına da yer verilmiştir. Duvarlarındaki nişler, Edessa örneklerinde olduğu gibi zeminlerini kaplayan mozaikler ve birçok Lydia, Phryg, Etrüsk, Hellenistik

1 “Ölü evi” kavramı hakkındaki antik kaynaklar ve araştırmalar için bk. Cumont 1911: 240; 1922: 48, 56-57; Harrison 1986: 506, dn. 11.

2 Tunç çağı oda mezarları düz kaya yüzeyinden ziyade yer altı odaları (*hypogeum*) şeklindedir: Carter - Parker 1995: 108; Ergeç 1995: 101, 106.

ve Roma mezarlarında örneklerine rastlanan freskolar, süsleme unsurları olmalarının yanı sıra, sosyal ve dinsel içerikli uygulamalardır.

Blaundos ve Nekropolü

Blaundos, İç Batı Anadolu'da, Uşak ili Ulubey ilçe merkezinin 10 km güneybatısında, Uşak-Ulubey kanyonlarının bir kolu üzerinde yer alır. Kuzeydeki Murat dağından (Dindymos) çıkarak güneye doğru ilerleyen ve Banaz çayıyla (Sindros) birleşen Kazancı deresinin (Hyllos/Hyppurios) bir kolu kenti her yönde çevreler (Filges 2003: 35-37 abb. 1; Filges 2006a: 2-7; Can 2017: 73; 2023b: 393). Kentin lokalizasyonunda, savunmaya elverişli topografik yapısının yanı sıra, kenti çevreleyen vadi boyunca akan bu akarsuyun da önemli etkisi olmuştur. Farklı dönemlerde ve çeşitli kaynaklarda hem Lydia hem Phrygia bölgeleri içerisine dahil edilen Blaundos'un idari ve kültürel anlamda her iki bölgenin sınırında konumlandığı anlaşılmaktadır (Ramsay 1897: 570-571; Keil - Premerstein 1911: 144-150; Magie 1950: 132; Filges 2003: 35-37; 2006a: 1-3, 17; Can 2017: 73). Kenti, Strabo (Strab. XII.5) "*Lydia sınırındaki bir Phrygia kentçigi*", Stephanus Byzantinus (Steph. Byz. XLIII/1, 108) "*Frigya'da bir şehir*", Diodorus Siculus (Diod. XIII. 104.6) "*Lydia'nın korunaklı bir kalesi*", Ptolemy (Ptol. V.2.25) "*Büyük Frigya'da*" ifadeleriyle tanımlar. Son keşiflerle kuruluşu oldukça erken dönemlere -olasılıkla Tunç Çağı başlarına- kadar uzandığı anlaşılan Blaundos'un kentleşme süreci Hellenistik dönemde Seleukos hanedanlığının egemenliği altında olduğu İÖ 3. yüzyıl - 2. yüzyıl başlarında, Makedon kökenli askerlerin iskanı ve Galat tehditlerine karşı önlem amaçlı kleros tipi bir koloni olmasıyla başlar (Cohen 1978: 9-10, 51-52; 1996: 290-291; Kaya 2000: 123, 129-130, 133; Filges 2003: 39-40; von Saldern 2006a: 21; Can 2017: 74; Erdoğan vd. 2019: 484 vd.; Mazzini 2020: 29-34). Kentin adı Hellenistik dönem sikkelerinde Mlaundos olarak geçer (Tatar 2024: 196 vd.)³ İÖ 188'deki Apameia barışıyla bir süre Pergamon krallığına dahil olan kent, İÖ 2. yüzyılın sonlarından itibaren Romanizasyon sürecine girer. Ele geçen Latince yazıtlardaki ibarelerden, bu dönemden itibaren kentte Roma vatandaşlarının arttığı anlaşılmaktadır (Filges 2011: 138; Mazzini 2020: 29). Bununla birlikte, Roma dönemine ait yazıtlarda ve kentin kendi sikkelerinde Blaundos'un adı "*Blaundeon Makedonon*" (*Makedonyalı Blaundoslular*) olarak geçer (Kaya 2000: 128; Filges 2003: 43; Filges 2006a: 19; Can 2017: 76; Mazzini 2020: 41-59). Kalıntılardan ve yazıtlardan anlaşıldığı kadarıyla, kent en parlak dönemini İS 1. yüzyılın ikinci yarısında, özellikle Flaviuslar hanedanlığı döneminde yaşamış (Filges 2003: 43-45; von Saldern 2006b: 321-350; Filges 2011: 138; Can 2017: 77; Kileci - Can 2020: 298; Mazzini 2020: 35, 38), Roma çağı boyunca geniş çaplı yatırımlar yapılmaya devam etmiştir. İS 4. yüzyılın ikinci yarısından itibaren -aynı dönemin benzer birçok yerleşiminde olduğu gibi- kentin merkezi alana doğru çekilerek küçüldüğü ve daha niteliksiz yapılarla yaşamını sürdürmeye çalıştığı, özellikle su kemerleri, kuzey tapınak, tiyatro, stadion gibi artık işlevsiz kalmış olan yapılardan sökülen devşirme malzemelerle inşa edilen kent kapısı, sur duvarları gibi geç Roma dönemi yapı kalıntılarında anlaşılmaktadır (Filges 2003: 46-48; 2010: 156-158; 2011: 141-147). Bizans çağı boyunca, daha önceki Roma yapılarına ait malzemeler kullanılarak nispeten daha niteliksiz binalar inşa edilir. 9. yüzyıl - 12. yüzyıl arasındaki kilise ve konsil kayıtlarındaki piskoposluk listelerinde Blaundos kökenli piskoposların adlarına da rastlanır (Filges 2003: 47; 2006b: 57; Can - Beşikçi 2020: 397).

³ Kentin adının antik kaynaklarda farklı şekillerdeki telaffuzları için bk. Filges 2006a: 18-21; Kileci - Can 2020: 298; Can 2023b: 397-398.

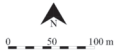
Tepe üzerinde ve yamaçlara yayılmış olan kentte tapınaklar, tiyatro, stadion, hamam, bazilika, su kemerleri, kaya mezarları gibi çok sayıda dini ve kamusal yapı görülebilir (Çiz. 1, Res. 1). Gerek bu yapıların kalıntıları gerekse arkeolojik ve yazılı kaynaklar, Blaundos'un özellikle güneye doğru akan akarsu boyunca, Tripolis, Hierapolis, Laodikeia gibi Menderes havzası kentleriyle daha yakın ilişki içinde olduğunu, bu kentlerle ortak kült alanlarına⁴ bağlı olduklarını, İS 60 yılı depreminden sonra aynı bayındırlık ve yapılaşma programına tabi olduklarını gösterir (Filges 2003: 41-42, 46; 2006b: 57; 2011: 140).

Çizim 1
Blaundos Kent Planı.

Resim 1
Blaundos, Güneybatıdan Görünüm.

BLAUNDOS

- 1 Anıtsal Mezar
- 2 Su Kemerleri
- 3 Kaya Mezarları/ Kuzey Nekropol
- 4 Kuzey Tapınak Kutsal Alanı
- 5 Anıtsal Kent Kapısı
- 6 Tiyatro
- 7 Sur Duvarları
- 8 Stadyum/Hamam Kompleksi
- 9 Gymnasion
- 10 Ceres Tapınağı Kutsal Alanı
- 11 Ana Caddesi
- 12 Kamu Yapısı

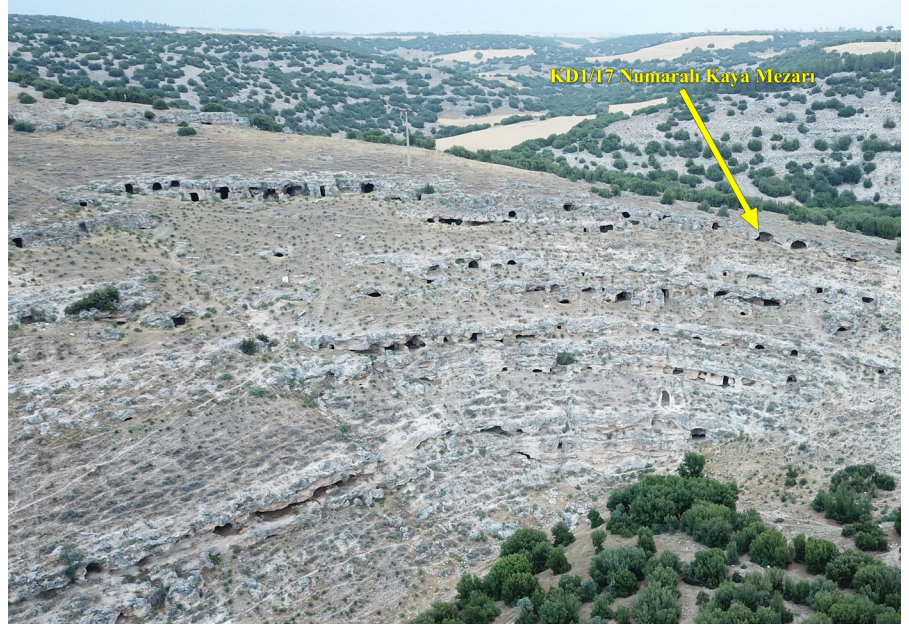
Blaundos'un konumlandığı bölgeyi kapsayan ve kent çevresinde kıvrımlı derin vadiler oluşturan kanyonun jeolojik yapısı kentin yayılım alanını, stratejik pozisyonunu, geçim kaynaklarını ve kültürel/sosyal yapısının biçimlenmesini doğrudan etkilediği gibi nekropol alanlarının konumlanmasında da belirleyici olmuştur. Kıvrımlar yaparak ilerleyen akarsuyun uzun zaman içerisinde aşındırmasıyla şekillenen vadilerin yamaçlarında üst üste istiflenmiş olan kireçtaşı ve killi/marnlı tabakalardan bu aşındırma süreci anlaşılabilir. Herhangi bir yapı inşası veya tarım amaçlı kullanılması mümkün olmayan bu dik yamaçlar, kaya mezarları için ideal bir alan sunar. Dolayısıyla, anıt mezar, tümülüs, basit toprak mezar gibi gömü tiplerine nazaran ekseriyetle kaya mezarlarının tercih edilmiş olmasının, bir anlamda jeolojik olanakların yarattığı zorunluluktan kaynaklanmış olabileceği düşünülebilir.

Kenti her yönde çevreleyen vadilerin bu dik yamaçlarında yatay uzanan taraçalarda çok sayıda kaya mezarı yer alır (Baumeister 2006: 237 abb. 221) (Res. 2). Geniş bir alana yayılan nekropol mahalleleri, Blaundos kent merkezine göre konumları baz alınarak "Kuzeydoğu Nekropolü" (KD), "Doğu Nekropolü" (D), "Doğu Karşı Yamaç Nekropolü" (DKY), "Güney Nekropolü" (G), "Batı Nekropolü" (B) şeklinde adlandırılmıştır. Yağış, rüzgâr ve akarsu aşındırması gibi doğal sebeplerle ya da kaçak müdahaleler, hayvan barınağı olarak kullanılmış olması gibi beşerî sebeplerle zaman içerisinde tahribata uğramışlardır. Vadinin

4 Apollon Lairbenos kültü için bk. Akıncı Öztürk 2023: 23, 48, 74, 107, 121.

Resim 2

Kuzeydoğu Nekropol, Güneyden Görüntüm.

üst kotlarında yer alan kaya mezarları neme, hava koşullarına ve toprak kaymalarına karşı daha dayanıklı olan kireçtaşı formasyonunda bulunduğu için nispeten sağlam durumdadır. Daha kolay şekil alabilen ve daha kolay aşınan marn tabakalarının hâkim olduğu alt kotlardaki kaya mezarlarının daha fazla tahribata uğradığı görülür. Tespit edilebilen 358 adet kayaya oygu mezar kompleksinin büyük çoğunluğunun içten ve dıştan uğradığı tahribatlar nedeniyle yapısal detaylarını anlamak kolay olmamaktadır. Ancak, bazı örnekler, bu mezarların hem cephe düzenlemesini anlayabilecek hem de plan tiplerine göre sınıflandırmaları yapılabilecek kadar sağlam durumdadır (Baumeister 2006: 224 vd.; Can vd. 2020: 398-400; Can 2023b: 400-401). Bunlardan anlaşıldığı kadarıyla kaya mezarları ana kayaya oyulmuş lento ve söve profillerine sahip, büyük bölümü kemerlendirilmiş bir kapıdan oluşan cephe düzenlemelerine sahiptir. Bazı mezarların girişlerinin hemen dışında, olasılıkla törenler vb için kullanılmış olan ve yine ana kayaya oyulmuş uygulamalara rastlanır. Mezarların büyük bölümünde, ana girişten sonra bir ön oda yer alır. Bazı mezarlarda ise, ana girişten sonra içe doğru bir miktar uzanan dar bir koridor bulunur ve ikinci bir kapıdan ana mekâna/mekânlar geçilir. Planları bakımından “tek odalı” ve “çok odalı” olarak iki farklı grup altında toplanabilirler. Genellikle çok simetrik plan göstermezler. Özellikle çok odalı mezarların, farklı akslarda ilerleyen koridorlar şeklinde bölünmesi, bu mezar komplekslerinin tek seferde yapılmadığını, ihtiyaca göre zaman içerisinde genişletildiğini düşündürür (Baumeister 2006: 238).⁵ Bu da aile mezarları şeklinde işlev görmüş olabileceklerini akla getirir. Benzer odalı mezarların aile bireyleri için kullanıldığını gösteren yazıtlara rastlanmıştır (Chioffi 2014: 633). Roma’da, İS 2. yüzyıl başlarına ait Haterii mezarının yazıtında, mezarın aile üyeleri ve ilişkili belirli kişiler için inşa edildiği bildirilir (Trimble 2018: 333-4 fig. 12.4). Ostia Isola Sacra nekropolünde ele geçen İmparator Hadrianus dönemine ait bir mezar yazıtında, bu mezarın belirli kişiler için inşa edildiği, başka aileden bir bireyin buraya defnedilmesi durumunda belli bir ceza ödeneceği bildirilmiştir (Toynbee 1971: 75). Mezarların belirli aile üyelerine ait olduğu, yabancıların kullanımına yasaklandığı, bunun ihlal edildiği

⁵ Kayaya oygu çok odalı mezarların tek bir yapı programı kapsamında oluşturulduğu veya farklı dönemlerde eklemeler/genişletmeler yapılmış olabileceği hakkında farklı öneriler ve tartışmalar olmakla birlikte, her iki yöntemin de uygulandığı anlaşılmaktadır. Ergeç 1995: 102, 112, 127-128, 136; Bellia 2008: 117-118.

durumlarda (*de sepulcro violato*) lanetlenecekleri ve ceza ödenmesi gerektiği gibi konulara mezar yazıtlarında sıkça rastlanır (Özdizbay 2002: 494-495; Tek 2002: 127, 129-131; Chioffi 2014: 639-641). İS 3. yüzyılda yaşamış olan Latin yazar Julius Paulus “*Düşünceler*” adlı eserinde başka bir bireye veya aileye ait olan mezarı işgal veya tahrip edenlerin cezalandırılacağına değinmiştir (Paulus, Sent. I.21.6-9; Tek 2002: 133-134). İS 1. yüzyıla ait bir imparatorluk kararnamesinde mezar alanlarının kutsallığı vurgulanarak bu alanlarda yapılacak her türlü müdahalenin ölümler kültürüne zarar vermek olarak kabul edileceği ve cezasının da tanrılara karşı işlenen suçlarla eşit sayılacağı bildirilmiştir (Tek 2002: 135-136). Diğer yandan, gerçek mezar sahibi ailelerin neslinin sona ermesinin ardından, özellikle Severuslar dönemiyle birlikte, bu mezarlar farklı aileler ve bireyler tarafından yeni düzenleme, ekleme ve yenilemelerle tekrar kullanılmışlardır (Toynbee 1971: 77-80, 87; Çelgin 1990: 653 dn. 769; Venit 1997: 703; Özdizbay 2002: 495). Onarım, düzenleme, genişletme, bakım, el değiştirme vb durumlarda mevcut cesetlere zarar vermemek gerektiği de yasalarda yer almıştır (Eker 2024: 337-338). Korinth’in (Peloponnessos-Yunanistan) hemen batısında 1931 yılında keşfedilen bir mezarda ele geçen yazıt plakaları, sikkeler, kandiller ve benzeri diğer kanıtlar, mezarın İS 2. yüzyıldan 5-6. yüzyıllara kadar kullanıldığını göstermiştir (Hoskins Walbank - Walbank 2015: 183).

Kaya mezar komplekslerinin iç donanımları da yine ana kayanın oyulmasıyla oluşturulmuştur (Baumeister 2006: 226 vd.). Tavanlar bazen tonoz/kubbe biçiminde, bazen düz tavan şeklinde bırakılmıştır. Duvar kenarları boyunca dizili lahit teknelerinin üstü kemerlendirilmiştir. Bazıları ikiz lahit şeklinde oyulmuş olan bu arcossoliumlar dışında yer yer kline şeklinde sekiler, duvarlarda nişler oluşturulmuştur. Uzun süreli ve yoğun kullanımının bir kanıtı olarak, bazı kaya mezarlarında orta zemine de chamosorion biçiminde lahit tekneleri açılmış, buralara da definler yapılarak üstleri kayrak taşlarıyla kapatılmıştır. Tamamında olmasa da birçoğunun duvar ve tavanlarını kapladığı anlaşılan freskoların bir kısmı günümüze ulaşabilmiştir.⁶

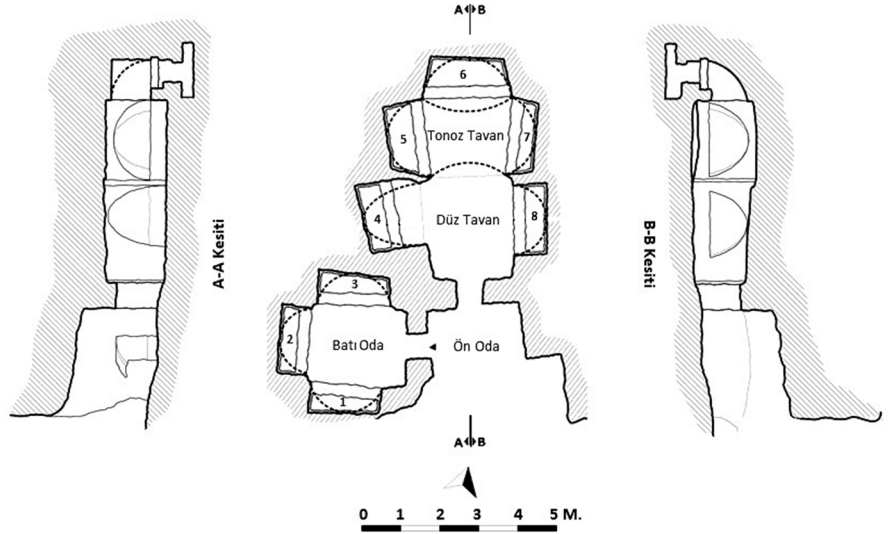
Blaundos nekropolündeki kaya mezarlarının çoğu çeşitli sebeplerle meydana gelen müdahalelerle tahribata uğramışlardır. Zeminlerini kaplayan gübre tabakalarından ve duvarları kaplayan yoğun is tabakasından anlaşıldığı kadarıyla günümüze yakın dönemlerde yerel halk ve çobanlar tarafından hayvanların barınması/sığınması amacıyla kullanılmıştır. Bu süreçlerde içlerinde yakılmış olan yoğun ateşe maruz kalan duvar ve tavanlar tamamen isle kaplanmıştır. Bu is katmanı freskoları kaplayarak görünmez hale getirmiş olsa da bir yandan da freskoların boyalarının dış etmenlere karşı korunmasını sağlamıştır. 2021, 2022 ve 2023 yıllarında yapılan onarım ve sağlamlaştırma çalışmalarıyla (Can 2023a: 459-461; Can vd. 2024: 431-432 res. 12-15) temizlenen freskolarda geometrik paneller içerisinde özellikle bitkisel kompozisyonlar ve yer yer figürlü/mitolojik temalar işlenmiştir.

KD1/17 Numaralı Kaya Mezarı ve Duvar Resimleri

Kuzeydoğu Nekropol alanında bulunan toplam 161 adet kaya mezarı kompleksi içerisinde günümüze en sağlam şekilde gelmiş olanlardan biri en üst terasta (1. teras) yer alan KD1/17 numaralı mezar kompleksidir (Çiz. 2). Aşırı tahribattan dolayı, güneybatı yöndeki kent merkezine doğru bakan ön cephesinden ve yaklaşık 2 m yükseklikteki ve 2,70 m derinlikteki ön odasının duvar, niş, tavan

6 Kökeni Paleolitik Çağ mağaralarına kadar uzanan ve saray, mezar, konut gibi her tür yapıda kesintisiz biçimde kullanımı devam eden boyalı duvar resimleriyle ilgili ayrıntılı teknik ve ikonografik bilgi için bk. Zimmermann - Ladstätter 2011: 9-19; Bingöl 2015; 2023.

Çizim 2
KD1/17 Numaralı Kaya Mezarı Plan ve Kesiti.

vb düzenlemesinden bir iz kalmamıştır (Res. 3). Ön odanın batı ve kuzey duvarlarının ortasında, yaklaşık 1 m yükseklikte ve 0,60-0,70 m genişlikte birer kapı açıklığı yer alır. Nispeten daha fazla tahrip olmuş olan batı duvarındaki kapı açıklığından 1,80x1,80 m ölçülerinde kareye yakın bir odaya geçilir (Res. 4). Bu odanın güney, batı ve kuzey duvarlarına oyulan yaklaşık aynı ölçülerdeki arcosoliumların (Çizim 2’de 1, 2 ve 3 numaralı arcosoliumlar) kemer ve lahit kısımları tahribata rağmen oldukça net takip edilebilmektedir.

Resim 3 (sol)
KD1/17 Numaralı Kaya Mezarı, Ön Oda.

Resim 4 (sağ)
Batı Oda

Ön odanın kuzey duvarında yer alan kapı açıklığından (Res. 3) kaya mezar kompleksinin ana mekânına girilir. Birbirlerinden bir kemerle ayrılan ard arda iki bölüm şeklinde düzenlenmiş olan bu ana mekânın güneydeki bölümü düz bir tavana sahipken kuzeydeki bölümü tonoz örtülüdür (Res. 5). Birbirlerinden duvarlarla ayrılmayan bölümlerden oluşan tek bir mekân şeklinde düzenlenmiş bu tip mezarların örneklerine sık rastlanır.⁷ Düz tavanlı güney bölümün batı ve doğu duvarlarında (Çizim 2’de 4 ve 8 numaralı arcosoliumlar), tonoz tavanlı kuzey bölümün ise batı, kuzey ve doğu duvarlarında (Çizim 2’de 5, 6 ve 7 numaralı arcosoliumlar) birer arcosolium oyulmuştur. Tüm odaları düşünüldüğünde

7 Kommagene bölgesindeki Doliche kent nekropolü ve Jüpiter Dolichenus temenos nekropolü örnekleri için bk. Ergeç 1995: kat. no: 2, 3, 5, 8, 10, 12, 13, 14, 18, 23, 25, 27, 28, 30, 32, 35, 36, 37, 38, 41-A, 43, 45, 49, 50, 52, 55, 56, 57, 73.

Resim 5
Ana Oda.

KD1/17 numaralı kaya mezarı kompleksinde toplam 8 arcosolium yer alır. Mezarın korunan yüksekliği yaklaşık 1,50 metredir. Ancak, zeminini kaplayan gübre ve toprak karışımı dolgu düşünüldüğünde, orijinal yüksekliğin 2 metreye yakın olduğu tahmin edilebilmektedir. Duvar kenarlarındaki arcosolium lahitlerin ölçüleri ve derinlikleri anlaşılabilir. Yaklaşık aynı ölçülerde oyulmuş olan arcosolium teknelerinin bazıları dip kısımlarına doğru genişler. Bu, Blaundos nekropolünün farklı kaya mezarlarında da rastlanan bir uygulamadır. Dağınık ve kırık durumda ele geçen bazı bulgular, bu lahit teknelerinin üstünün yassı kayrak taşlarıyla kapatıldığını gösterir. Bu kapakların oturması için arcosoliumların üst seviyesinde duvarlarda yatay bir oyuk yer alır. Lahitlerin üstü geniş bir yay şeklinde kemerlendirilmiştir.

KD1/17 numaralı kaya mezarının genel plan düzenlemesi açısından simetrik olmayışı, mekânların birbirleriyle bağlantılarının, akslarının, açıların düzgün bir plan göstermeyişi, nekropolün çok odalı kaya mezarlarının büyük bölümünde gözlemlenen bir özelliktir. Bu durum, tüm mekân ve lahitlerin tek seferde oluşturulmadığını, bazı mekânların ihtiyaca göre farklı zamanlarda genişletildiklerini düşündürmektedir.⁸

KD1/17 numaralı mezar kompleksi, aynı terastaki diğer mezarlara göre daha iyi korunmuş seçkin freskolara sahiptir. Ana mekânın kuzey bölümünün duvar kenarlarındaki arcosoliumları, kemerleri ve tonoz biçimli tavanı freskolarla kaplanmıştır (Baumeister 2006: 243-244 abb. 227) (Res. 6). Blaundos nekropolündeki bazı kaya mezarlarında arcosolium lahitlerinin ön cepheleri de boyanmıştır, ancak KD1/17 numaralı mezar lahitlerinde, aşırı tahribattan dolayı boyanıp boyanmadıklarını söylemek mümkün değildir.

KD1/17 numaralı kaya mezarında diğer mezarlarda olduğu gibi freskoların üstü tamamen isle kaplanmasının yanı sıra, olasılıkla kuş figürlerinin resmedildiği kısımlar sökülerek tahrip edilmiştir. 2021 sezonunda, restorasyon ekibi tarafından zemini ve lahitlerin içi kısmen temizlenmiş, freskolarında kapsamlı

⁸ Marsala'da (Sicilya-İtalya) asimetrik plan gösteren bir hypogeumun duvar kenarları boyunca dizili arcosolium ve lahitlerin yaklaşık iki yüzyıllık bir süreç içinde farklı dönemlerde oluşturulduğu bildirilmiştir: Bellia 2008: 117-119 fig. 1.

Resim 6
Ana Oda.

bir temizlik ve sağlamlaştırma çalışması gerçekleştirilmiştir (Res. 7). Daha fazla parça kaybı ve/veya dökülme olmaması için sağlam kısımların kenarlarına bordür harcı çekilmiş, çeşitli kimyasallar yardımıyla yüzeylerini kaplayan is tabakası temizlenerek fresko tekrar açığa çıkarılmıştır.⁹ Detaylı belgelenmeleri yapılan kaya mezarı ve freskolarının periyodik bakımları devam eden yıllarda da sürdürülmüştür.

Resim 7
Restorasyon, Temizlik ve Sağlama Çalışmaları.

Tüm fresko alanları, arcosolium köşelerini ve kenarlarını takip eden kırmızı renkli bir çerçeve bandıyla birbirlerinden ayrılır. Kuzey, batı ve doğu duvarlarda yer alan arcosoliumların cepheleri ve kemer alt yüzeyleri ortak bir kompozisyon içerir. Blaundos nekropolündeki diğer bazı kaya mezar komplekslerinde

⁹ Blaundos nekropolündeki kaya mezarlarında ve Ceres Kutsal Alanı'nın duvarlarında rastlanan freskolar ve kentte 2018-2023 yılları arasında yapılan koruma ve onarım çalışmaları uzman restoratör Demet Beşikçi tarafından yayına hazırlanmaktadır.

olduğu gibi burada da zemine yayılan çiçek ve girlandlardan oluşan pastoral kır kompozisyonuna yer verilmiştir. Birçok örnekte olduğu gibi burada da çiçekler arasında yer yer kuş vb figürler olmalıydı, ancak anlaşılan özellikle figürlü kısımlar daha fazla tahrip edilmiştir. Nitekim, kuzey arcosolium cephesinin yaklaşık ortalarında, tahribat alanının hemen sağında, bir kuşun kuyruk bölümü görülebilmektedir (Res. 9).

Her üç arcosoliumun cepheleri ve kemer alt yüzeyleri çiçek ve girlandlarla kaplanmıştır (Res. 8-14). Fresko alanının tamamına serpiştirilmiş olan ince gövdeli yeşil renkli sapların uçlarındaki kırmızı yapraklı çiçekler oldukça estetik ve gerçekçi işlenmiştir. Bunlar ilk bakışta genel yapılarıyla gelincik

Resim 8 (sol)
5 Numaralı Arcosolium.

Resim 9 (sağ)
6 Numaralı Arcosolium.

Resim 10
7 Numaralı Arcosolium.

çiçeklerini, haşhaşları ve gülleri andırmaktadır. Gelincik (*Lat. papaver rhoeas*), cenaze törenlerinde kullanılan başat unsurlardan biridir ve tıpkı gül gibi öteki dünyadaki sonsuz baharın işareti olduğuna inanılır (Alföldi-Rosenbaum 1971: 16; Toynbee 1971: 62-63). Ayrıca, gelincikler (veya haşhaşlar) Vergilius'un Orpheus ve Eurydice'den bahsettiği dramatik bir pasajında “*unutulmanın çiçekleri*” olarak sıfatlanır (Verg. G. IV.545). Haşhaş çiçeği (*Lat. papaver somniferum*) ise, ölüm ve uyku ile ilişkilendirilir ve cennet kompozisyonu olarak da yorumlanır (Karakaya 2004: 127; Ermiş 2011: 128). Diğer yandan, ölenleri anmak için Mayıs aylarında kutlanan Rosalia festivallerinde, ilkbaharda dünyanın yeniden doğuşunun sembolü olan gül özel bir yere sahiptir (Miller 2009: 74). Yapraklarının çok kısa bir sürede solması ve dökülmesinin yaşamın

Resim 11 (sol)
5 Numaralı Arcosolium'un Kemerini.

Resim 12 (sağ)
7 Numaralı Arcosolium'un Kemerini.

geçiciliğiyle ilişkilendirildiği, cennet bahçelerinin gül koktuğu gibi söylene ve inanışlar gülün bir mezar çiçeği olarak algılanmasını sağlamıştır (Franchi 2023: 528). Cenaze törenlerinde, ölen kişinin doğum ve ölüm yıldönümlerinde, her yıl 13-21 Şubat arasında, diğer anma dönemlerinde ve özellikle Rosalia, Parentalia, Lemuria gibi festivallerde, Latin kökenli bir gelenek olarak mezarların güllerle süslenildiği (*dies rosationis*) bildirilir (Cumont 1922: 53-54, 71-72; Venit 1997: 717-718; Brenk 1999: 87-88; Miller 2009: 74; Sterbenc Erker 2011: 55-56; Rousseau 2019: 19-20; King 2020: 148-179). Hatta, bu festivallerde kendilerinin veya ölmüş olan yakınlarının mezarlarının da güllerle, menekşelerle ve çelenklerle süslenildiği, şenlik ve ziyafetler yapıldığı, kurbanlar sunulması için

Resim 13 (sol)
7 Numaralı Arcosolium'un Kemerini.

Resim 14 (sağ)
7 Numaralı Arcosolium'un Kemerini.

belli miktarlarda bağışlar yapıldığı mezar yazıtları üzerindeki vasiyetlerden anlaşılmaktadır (Robinson 1975: 179-180; Kokkinia 1999: 209-221, D'Arms 2000: 135-141; Bodel 2018: 230-231; Eker 2024: 303, 307). Mezarların güllerle ve farklı çiçek ve meyvelerle süslenmesi, Roma dönemine ait çok sayıda mezar yazıtı, şiir ve edebi metinde de geçer. Örnek olarak, Nikopolis'de bulunmuş olan İS 2. yüzyıl sonları - 3. yüzyıl başlarına ait bir lahit üzerinde, Fronto adlı birinin erken yaşta kaybettiği karısı Aelia'ya ithaf ettiği uzun şiirin sonunda, Aelia'nın mezarının her yıl güzel havalarda çiylü güllerle, çeşitli çiçek ve meyvelerle süslenmesini ister (CIL. III.754; Bodel 2018: 202 dn. 15; Cenati - Berdus 2023: 102, 120-121, 130-131). Benzer başka bir mezar yazıtında "Yeryüzü sana aydınlık olsun, mezarında tatlı güller yükselsin ve gömülü kemiklerini tatlı güller sarsın" ifadesi geçer (CEpigr. II.1064; Franchi 2023: 527-528). Latin edebiyatında "Güller ve menekşeler içinde yatmak", mutlu ve kaygısız bir yaşam tarifi için kullanılmıştır (Cic. Tusc. V.73). Mısır'da İsis&Osiris (Habib

vd. 2024: 223-225), Yunan mitolojisinde Aphrodite ve Dionysos (Strocka 1977: 63-64) kültleriyle anılan gül, kan rengini çağrıştırmasıyla gençleşme, yeniden doğuş ve hafızanın sembolü olmuş, farklı anlatılarda Adonis, Attis, Eros/Cupid, Psyche gibi tanrısal karakterlerin kanlarıyla da ilişkilendirilmiştir (Venit 1997: 717-718; Brenk 1999: 91-92; Miller 2009: 74-75; Franchi 2023: 528-529). İlerleyen dönemlerde kırmızı renginden dolayı “*İsa'nın kanı*” ile özleştirilerek ölüm ve yeniden doğuşun sembolü olarak Hıristiyanlıkça da benimsenmiş, özellikle erken Hıristiyanlık örneklerinde gerek kiliselerde gerekse mezar odalarının duvarlarında sıkça kullanılmıştır (Özdizbay 2001: 49; Miller 2009: 73-76; Franchi 2023: 529 vd.). Erken Hıristiyanlık döneminin özellikle kilise zeminlerindeki mozaik döşemelerde, figürlü sahnelerin açık renk arka planlarının tüm yüzeye serpiştirilmiş gül motifleriyle kaplanması yine inançlarla ilişkili olarak “*ilkbahar çiçekleriyle parlayan çayırlar*” şeklinde tanımlanır (Can 2009: 4 figs. 9-14; 2011: 228 fig. 3). Blaundos KD1/17 numaralı kaya mezarında rastlanan, tüm yüzeye yayılmış çiçek motifleri, bu törenlerde mezarların gerçek güllerle süslenmesi geleneğinin mezar odalarının duvarlarındaki freskolara yansımaları olmalıdır. Nitekim, anatomik açıdan incelendiğinde, geniş taç yapraklarının, tomurcuk şeklindeki çanak yapraklarının ve dallarının anatomik yapısıyla diğer çiçek türlerinden ziyade gül (*Lat. rosaceae*) motifleri olduklarını söylemek yanlış olmaz.

Serpiştirilmiş gül/çiçek motiflerine yer verilen duvar resimlerine İS 1.-2. yüzyıla tarihlenen bazı mezarlarda (Rostovtzeff 1922: 161 pl. XXVIII-XXIX) rastlansa da özellikle İS 2. yüzyıldan itibaren hem duvar resimlerinde hem de mozaiklerde sıklıkla uygulanmaya başlanır (Strocka 1977: 59-60; Baumeister 2006: 256; Rousseau 2019: 16 dn. 26). Pergamon'da Hellenistik dönemden geç antik çağa kadar kullanılmış olan bir avlulu ve podyumlu salonlu konutun 2 numaralı batı odasının batı duvarında, kırmızı şeritle çerçeveselendirilmiş panelde açık zemin üzerine serpiştirilmiş yeşil sap ve yapraklara sahip kırmızı tomurcuklu güllerden oluşan bitkisel kompozisyon her ne kadar İS 3.-4. yüzyıl örneklerini andırsa da ayrıntıdaki farklılıklarıyla İS 2. yüzyıla tarihlendirilmiştir (Schwarzer 2008: 64, Farbtafel 9.2; Schwarzer 2014: 172 abb. 9; Bingöl 2023: 179). Mısır-İskenderiye'de, İS 2. yüzyılın ilk yarısına tarihlenen Tigrane Mezarı olarak anılan yapıda arcosolium kemerinde benzer şekilde açık renk zemin üzerine düzensiz yayılmış dallı ve yapraklı gül motifleri görülür (Venit 1997: 718). Marsala'da (Sicilya-İtalya) İS 2. yüzyıl sonları – 3. yüzyıl başlarına tarihlenen bir yer altı mezarının (*Crispia Salvia hypogeumu*) çeşitli figürlü kompozisyonların işlendiği tüm duvar yüzeylerinde serpiştirilmiş bağımsız gül motifleri görülür (Giglio 1996: fig. 4, 6-10, 12-14, 16 tav. 2-5; Bellia 2008: 119 fig. 2-5). Yeşil saplı koyu kırmızı yapraklı güllerin Blaundos örnekleri kadar doğal yapıda oldukları söylenemez. Yine aynı tarihlere, İS 2. yüzyıl sonları – 3. yüzyıl başlarına tarihlenen Kilikia Anazarbos nekropolündeki kayaya oygu bir yer altı oda mezarının düz tavanına Medusa başlarıyla birlikte yeşil sap ve yapraklara sahip kırmızı güller serpiştirilmiştir (Ergeç - Dinç 2021: 235 fig. 6). Ephesos Yamaç Evler 1 ve 4 no'lu konutlara ait duvar resimlerinde de görülebileceği gibi bu gül motifleri geç Severuslar Dönemi'nde, İS 3. yüzyılda yaygın olarak kullanılmıştır (Zimmermann - Ladstätter 2011: 96 fig. 150.3). İS 3. yüzyıl başlarına tarihlenen Perge batı nekropolündeki M2 numaralı mezarın, güney ve doğu arcosoliumlarında, duvar ve kemer yüzeylerine cennet personifikasyonu olarak yorumlanan güller serpiştirilmiştir (Özdizbay 2001: 47 lev. XLVIII-LVI; Özdizbay 2002: res. 5). Anemurium nekropolünün B I 16 koduyla adlandırılan tonozlu mezarlarının duvarlarındaki ve tonoz tavanındaki bitkisel ve figürlü kompozisyonlarda yüzeye serpiştirilmiş gül motifleri de benzer yapı sergilerler

(Alföldi-Rosenbaum 1971: 20, 67 lev. XXIX.1-2 fig. 19 (İS 3. yüzyılın sonları); Özdizbay 2001: 48 lev. LVI.2, LXXII-LXXIII (İS 3. yüzyılın sonları); Strocka 1977: 61 (İS 4. yüzyıl); Tekocak - Aldemir 2024: 194 res. 12-20 (İS 250-380)). Perge ve Anemurium örnekleri, detayda yapraklarının daha hacimli ve çiçeklerin daha ince fırça işi görüntüsüyle Blaundos'taki gül motiflerinden ayrılırlar. Zeugma Kırkbayır mevkiinde, İS 2. – 3. yüzyıllara tarihli bir hypogeum mezar odasında (TS 4 Mezarı), arcosolium cephesinde ve kemer yüzeylerinde serpiştirilmiş gül bezekleri de hem motif hem ikonografik açıdan Blaundos örneklerini andırırlar (Kennedy 1998: 46, 52 fig. 3.25; Özdizbay 2001: 48-49 lev. LXVII.1). Zeugma doğu nekropolündeki başka bir kaya mezarının arcosolium cephesinde kısmen korunmuş freskler üzerinde işlenmiş kırmızı tonlardaki gül bezekleri hem biçim hem renk tonu olarak Blaundos örnekleriyle çok yakın benzerlik taşır (Yaman 2019: fig. 16). İtalya yarımadasında İS 2.-4. yüzyıllar arasında tarihli örnekler arasında da zemine serpiştirilmiş gül motiflerinden oluşan bitkisel kompozisyonlara rastlanır (Özdizbay 2001: 49-51 lev. LXVII.2, LXVIII.1-2). Karadeniz'in kuzeyindeki Pantikapaion'da (Kertch) bulunan İS 3. yüzyıla tarihli mezarların duvar ve tavanlarındaki kompozisyonlarda da açık renk zemin üzerine yerleştirilmiş gül bezekleri görülür (Rostovtzeff 1919: 152 pl. VII-IX; Butler 1922: 182; Alföldi-Rosenbaum 1971: 16; Özdizbay 2001: 51 lev. LXX-LXXI). Sırbistan Viminacium nekropolündeki İS 4. yüzyıl başlarına tarihlendirilen bir mezarın duvarlarındaki panolarda, Hıristiyanlık ikonografisinde sık görülen tavus kuşu betimli kompozisyonlarda da zemine serpiştirilmiş yeşil saplı ve kırmızı yapraklı gül bezekleri görülür (Andelkoviç-Grasar vd. 2013: fig. 17-18). Blaundos'a coğrafi olarak en yakın merkezlerden biri olan Sardis'te de benzer kompozisyona sahip tonozlu yer altı oda mezarlarına (hypogea) rastlanmıştır (Hanfmann 1983: 207-209; Baumeister 2006: 256-257; Rousseau 2019: 1 vd). Sardis'teki İS 4. yüzyıla tarihli 32.2 ve 07.3 numaralı tonozlu mezarların duvar fresklerinde meyve sepetleri ve kuş figürlerine de yer verilen bitkisel bir kompozisyon uygulanmıştır (Butler 1922: 181-183 pl. IV-V; Rousseau 2019: 7-11 fig. 8-17). Tonoz tavanın ve yarımdairesel lünetlerin tüm yüzeyini kaplayan yeşil saplı kırmızı çiçekler örneklerine sık rastlandığı gibi gül motifleridirler. Sardis Kağırlık Tepe tonozlu oda mezarın duvarlarında da benzer kompozisyona rastlanır (Shear 1927: 20-25 pl. III-VI; Rousseau 2019: 11-13 fig. 19-22). Artemis tapınağının kuzeydoğusundaki küçük bir vadide 1922 yılında açığa çıkarılan mezarda diğer Sardis örneğine benzer biçimde zemine yayılan kırmızı tonlarda çiçekler görülür.¹⁰ Benzer kompozisyona sahip birçok örnekte ve tabii Blaundos mezarlarında olduğu gibi burada da resim alanları kırmızı bir şeritle sınırlanmıştır. İlk yayınlarda İS 2. yüzyıla tarihlenmiş olsa da ele alınan diğer Sardis mezarları gibi İS 4. yüzyıla ait olmalıdır. Sardis'te, Tavus Kuşu Mezarı (Peacock Tomb) olarak adlandırılan İS 4. yüzyıla ait bir tonozlu mezarın duvarlarında, diğer mezarlara benzer bitkisel kompozisyon tekrarlanmıştır (Hanfmann 1962: 30-33 fig. 26; Majewski 1970: 55-58 fig. 44-45; Rousseau 2019: 23-24 fig. A1-A2). Buradaki yüzeye yayılmış çiçekler de basit fırça darbeleri ile kuru sıva üzerine (secco) uygulanmış olup renkleri de diğerleriyle ve Blaundos freskolarıyla oldukça benzerdir. Sardis akropolü yakınlarında 1976'da keşfedilen İS 4. yüzyıla tarihli bir diğer tonozlu yer altı mezar odasında (Chrysanthios'un Mezarı) kırmızı çerçeve bantlarıyla çevrili panolarda yüzeye yayılan çiçekler, çelenkler ve diğer motifler, Sardis'deki diğer mezarlardan daha zengin bir renk çeşitliliğine sahiptir (Greenewalt 1978: 61-64

10 Sardis mezar resimlerindeki çiçekler eski rapordaki "gelincik" olarak tanımlanmışlardır: Butler 1922: 182; Shear 1927: 21. Bu tanımlama farklılığı, motiflerin stilize olmuş ve doğallığını yitirmiş yapısından kaynaklanıyor olmalıdır.

fig. 5-7; Greenewalt - Freedman 1979: 4-8; Rousseau 2019: 3-5 fig. 3-7). Nicaea'nın (İznik) yaklaşık 5 km kuzeybatısında, Elbeyli köyü yakınlarında, Hespekli mevkiinde 1967 yılındaki yol çalışması sırasında açığa çıkan tuğla örgülü tonozlu yer altı mezarının (hypogeum) genel plan düzenlemesi ve duvar-tavan dekorasyonu Sardis örnekleriyle yakın benzerlikler gösterir (Fıratlı 1974: 919-932 pl. 332, 333, 338, 339a, 340a; Baumeister 2006: 257; Altın 2010: 10-14 çiz. 1-2 res. 1-14). İS 4. yüzyıl sonlarına tarihli Elbeyli hypogeumu, doğu ve batı duvarlarındaki tavus kuşları, refrigerium sahneleri, christogram betimleriyle erken Hıristiyanlık ikonografisini yansıtırken, renk kombinasyonları ve bitkisel motifleri açısından dönemin diğer mezar fresklerinden farklı sayılmaz. Aynı döneme ait benzer bir uygulama, asılı gırlanlar arasında stilize çiçek dolgularına yer verilen Amasya Kulistepe nekropolünden bir mezar odasının duvarlarında da rastlanır (Takaz 1975: 110-111 pl. 3-4 res. 2-3). Özellikle kırmızı bantlarla sınırlandırılmış panoların içine serpiştirilmiş gül motifleri¹¹ İS 4. yüzyılın diğer örnekleri ve Blaundos freskleriyle yakın benzerlik taşırlar. Ephesos'un İS 4. yüzyıla tarihli Yedi Uyuyanlar Mezar Kompleksi'nin duvarlarındaki ve yine Ephesos Yamaç Evleri'nin İS 4. yüzyıl sonları - 5. yüzyıl başlarına ait konut komplekslerindeki (H2 kodlu konut) freskolar, tarihlendirilmeleri tartışmalı da olsa (Zimmermann 2002: 101 vd.; Baumeister 2006: 256) tüm yüzeye yayılmış ince dallı yüzeysel işçilikli yeşil sap ve yapraklı, kırmızı tonlarında gül/çiçek motiflerinin ilerleyen dönemlerde de popüler olduğunu gösterir (Strocka 1976: 485-486 abb. 7; 1977: 57-64 abb. 79-98, 118-119, 138, 236-243, 406-443; 1978: abb. 6-7).

Blaundos KD1/17 numaralı kaya mezarının arcosolium cephelelerini ve kemer alt yüzeylerini kaplayan duvar resimlerinde, çiçeklerin aralarında İS 3. yüzyılda sevilerek kullanılmış olan gırland motifleri yerleştirilmiştir (Res. 8-13). "S" şeklinde kıvrılan, kırmızı tonlarda yapraklardan oluşan ve her iki ucunda yeşil renkli kurdelelerle bağlanan bu gırlanlar, muhtemelen kırmızı bir kurdeleyle sarıldığı için burğu yaparak devam etmektedir. Dinsel içerikli birçok kompozisyonda yer bulan gırlanlar (*serta*) Plinius'un da anlattığı gibi çeşitli yapraklardan ve bahçelerde kolayca bulunabilecek olan gül, zambak, menekşe gibi çiçeklerden oluşur (Plin. nat 21.1-27, 21.10.14).¹² Mısır-İskenderiye'de Hadrianus dönemine tarihli bir oda mezarda (Tigrane mezarı) arcosolium nişi cephesinde resmedilen kompozisyonda, güneş kursunun hemen altında her iki ucundan kurdelelerle asılmış gırland motifi görülür (Venit 1997: 709). Renk çeşitliliği ve detaylı işçiliğiyle nispeten daha doğal görünüme sahip olan Tigrane mezarı gırland motifinin aksine, Blaundos mezarındaki "S" şeklinde kıvrılan gırlanlar daha yüzeysel, basit fırça darbeleriyle oluşturulmuş, doğallıktan uzak görüntü sergiler. Bununla birlikte, Marsala Crispia Salvia hypogeumu duvarlarında resmedilmiş olan oldukça yüzeysel ve doğallıktan uzak gırlanlara kıyasla Blaundos örneklerinin daha özenli işçilik sergiledikleri de gözden kaçmaz (Giglio 1996: figs. 4, 9, 10, 12, 15, 16 tav. 2-5; Bellia 2008: 119 fig. 3). Perge batı nekropolündeki İS 3. yüzyıl başlarına tarihli M2 numaralı mezarın güney arcosolium cephesindeki "S" şeklindeki gırland (Özdizbay 2001: 40 lev. XLVIII, L.1, L1.2; Özdizbay 2002: res. 5) hem şekli hem bağımsız duruşu hem de renk kombinasyonu açısından (açık ve koyu kırmızı yapraklar, iki uçta yeşil kurdeleler) Blaundos örneklerine oldukça benzemektedir. Pantikapaion'da (Kertch) bulunan İS 3. yüzyıla tarihli mezarların duvar ve tavanlarındaki kompozisyonlarda da açık

11 Bu çiçekler Fıratlı tarafından haşhaşlar (poppies), Altın tarafından gelincikler olarak tanımlanmıştır: Fıratlı 1974: 928; Altın 2010: çiz. 2 res. 3, 4, 14.

12 Gırlanların Eros'lar tarafından asılmış iplere yaprak ve çiçeklerin sarılması şeklinde yapıldığını gösteren Pompeii'den bir fresko fikir vermektedir: Rogers 2020: 4-5 fig. 2.

Resim 15
6 Numaralı Arcosolium'un Kemer Cephesi.

renk zemin üzerine yerleştirilmiş gül bezekleri arasında kuşlar ve girlandlara yer verilmiştir (Rostovtzeff 1919: 152 pl. VII, IX; Özdizbay 2001: 51 lev. LXXI.2). Helezonik kıvrımlar oluşturan kırmızı tonlardaki bu girlandlar her iki uçta ince kurdelelerle bağlanmışlardır. Anemurium BI 16 numaralı tonozlu oda mezarın fresklerinde figürlü kompozisyonlar arasındaki girlandlar, her ne kadar “S” kıvrımlar şeklinde uzanmasa da iç yapısı ve renk kombinasyonlarıyla yakın tipolojik benzerlik taşırlar (Tekocak - Aldemir 2024: 205 res. 15, 17). Sardis'teki İS 4. yüzyıla tarihli 32.2 numaralı ve 07.3 numaralı mezarların tonoz ve duvar fresklerinde çiçeklerden oluşan kompozisyonun içinde görülen girlandlar, tıpkı çiçekler gibi stilize olmuş ve doğallıklarını yitirmiştir (Butler 1922: 181-183 pl. IV; Rousseau 2019: fig. 13-16. Sardis'teki diğer mezarın (Kağırlık Tepe) kuzey, güney ve doğu duvarlarında çiçekler arasında “S” şeklinde kıvrımlar yaparak birbirine paralel uzanan kırmızı şeritlerle oluşturulmuş girlandlar her iki ucunda ince yeşil iplerle bağlanmıştır (Shear 1927: 20-25 pl. III, IV, VI; Baumeister 2006: 256; Rousseau 2019: 11-13 fig. 18-22). İşçilik ve doğallık açısından Blaundos örneklerindeki özen ve kalite bunlarda görülmez. Ephesos Yamaç Evleri'nin İS 4. yüzyıl sonları - 5. yüzyıl başlarına ait H2 kodlu konut kompleksindeki freskolarda, gül/çiçek motiflerinin arasında işlenmiş serbest duran girlandlar hem yapıları hem renk kombinasyonları ve ayrıntılı işçilikleriyle Blaundos örneklerini anımsatırlar (Strocka 1976: 485-486 abb. 7; Strocka 1977: 57-64 abb. 79-98, 236-243, 414-419; Strocka 1978: abb. 6-7).

Kuzey arcosolium kemerinin dar bir kuşak şeklinde uzanan ön cephesi boyunca, soldan sağa doğru uzayan girland motifine yer verilmiştir (Res. 9, 15). Kısmen tahrip olmuş ve bozulmuş durumdaki girland, bir kurdele ile boydan boya sarılmış olan sivri uçlu, ince yeşil yapraklardan oluşur. Yaprakların arasında çeşitli meyve betimlerine yer verilmiştir.¹³ Burada, sağlam olarak kalabilmiş kısımlarda özellikle nar betimleri görülebilmektedir. Nar, bolluk ve bereket anlamlarına gelen, doğurganlığı çağrıştıran ve diriliş teması olarak kullanılan bir motiftir, geç dönemlerde Hıristiyan mezar fresklerinde de yer bulmuştur (Spry 2019: 6; Burdajewicz 2022: 202 fig. 5.52; Kayalıoğlu 2023: 168-173).

Mezarların girlandlarla/çelenklerle süslenmesi oldukça yaygın bir gelenektir. Bosanquet ressamına ait İÖ 440 tarihli bir lekythos üzerinde mezar ziyareti sahnesine yer verilmiştir. Mezar stelinin basamakları üzerine oinochoe, lekythos gibi kaplarla birlikte çelenkler de hediye olarak bırakılmıştır (Kızıl 2017: 42 fig. 18). Benzer biçimde, Tanatos ve Achilleus ressamlarının aynı tarihlere, İÖ 5. yüzyılın ikinci yarısına tarihli lekythosları üzerindeki figüratif anlatımlarda mezar anıtı üzerine bırakılmış girlandlar görülür (Bingöl 2023: 51 res. 73-74). Bu örnekler, lekythos formlarının defin gelenekleri içerisinde özel bir yeri olduğunu göstermesi açısından da önemlidir.

Törenler esnasında gerçek çelenk ve çiçek demetlerinin asılması gibi, duvarların girland motifleriyle boyanmasına antik kaynaklarda da rastlanır. İS 1. yüzyılda yaşamış olan Romalı yazar Petronius'un Satyrice adlı eserinde, azatlı bir köle olan Trimalchio adlı zengin bir şarap tüccarı, anıtının kaidesine çelenkler çizilmesini vasiyet eder (Petron. 3.71). Sardis'ten bir stel üzerinde işlenen çelenk motifinin, burada yatan kişinin (Menophila) resmi bir görevi olduğu anlamına geldiği, yine aynı stel üzerindeki yazıtta açıklanmıştır (Tek 2002: 131). Kıbrıs Paphos'ta birbirini takip eden sivri uçlu girland yaprakları Blaundos örneğimizdeki girlandlarla oldukça benzerdir (Raptou 2007: 125 pl. VIc- VIIb). Anazarbos nekropolünde yer alan kayaya oygu yer altı oda mezarının kuzey

¹³ Girland örgülerinde meyve ve çiçeklerin yanı sıra ölü kültleriyle bağlantılı olması sebebiyle palmye yaprakları da kullanılmıştır: el-Kady 2009: 20.

duvarındaki giriş kapısının iki yanındaki fresklerde tavus kuşlarının ağızlarıyla iki ucundan taşıdığı girland motifi bir kemer açıklığının üstünü çevreleyen konumu açısından Blaundos örneğine benzese de, ince ve kuru gövde yapısı ve keskin kurdeleleriyle oldukça farklıdır (Ergeç - Dinç 2021: 242 fig. 3-5). Ephesos Yamaç Evleri'nin İS 4. yüzyıl sonları - 5. yüzyıl başlarına ait H2 kodlu konut kompleksindeki fresklerde farklı tipte girlandlara rastlanır. Bunlardan bazıları, sivri uçlu ince yaprakları, çiçek ve meyve süsleriyle Blaundos örneklerine oldukça benzer yapıdadır (Strocka 1977: 57-64 abb. 155-160; 1978: abb. 5). Birçok motif ve figür gibi girland/çelenk motifleri de daha geç dönemlerde Hıristiyanlık ikonografisinde özellikle dini yapıların ve mezarların fresklerinde yer bulan unsurlardan biri olmuştur (Burdajewicz 2022: 158-161 figs. 5.5-7, 5.33 cat. 44-49).

Orta tonozun kuzeydoğu köşesi yakınında, 6 numaralı arcosoliumun sağ üst köşesi civarında, fresko üzerinde in situ durumda bir metal çiviye rastlanmıştır (Res. 16). Bu, büyük olasılıkla defin esnasında ve/veya mezarların belirli zamanlarda ziyaret edildiği dönemlerde gerçekleştirilen törenlerin bir aksesuarı olarak, ölmüş olan kişiyi anmak, onurlandırmak ve ruhunu yatıştırmak için kullanılan çelenkleri/girlandları asmak için kullanılmış olan çivilerden biri olmalıdır. Nitekim Ovidius da mezarların meyve ve çiçeklerle süslenmesinden ve uzun çelenklerle kaplanmasından bahseder (Ov. fast. II.533-544). Törenlerde tekrar tekrar asılan “*taklit adaklar*” olarak tanımlanan gerçek çelenklerin, duvardaki girland resimlerinin üstüne veya çevresine takıldığı, in situ çivilerden ve çivi deliklerinden anlaşılmaktadır (Rogers 2020: 2). Pompeii’de açığa çıkarılan çok sayıda ev ve sokak larariumlarında, mutfaklarda, latrina duvarlarında kültle ilgili sahneleri üstte sınırlayan girland/çelenk motifleri işlenmiştir (Boyce 1937: 25, 27, 36-37, 91, 99, no. 36, 47, 106, 459, 497, 498, pl. 9.3, 10.1, 14.2, 41.1). Bunların duvara asıldığını noktalarda boyayla vurgulanan çivi betimleri, nasıl asıldıkları konusunda fikir verir (Rogers 2020: 7-8 figs. 4-5). Bazı lararium nişlerinde, girland/çelenk asma çivilerine ya da izlerine rastlanmıştır (Boyce 1937: 55, 75, 91 no. 213, 349, 459 pl. 19.2, 41.1; Rogers 2020: 9-16 figs. 6-14). Philippopolis (Plovdiv - Bulgaristan) güney nekropolünde yer alan İS 4. yüzyıl sonu-5. yüzyıl başlarına tarihli bir mezar odasının duvarlarındaki girland motiflerinin duvarlara asıldığını göstermek için girlandların uçlarında boyayla çiviler resmedilmiştir (Pillinger vd. 1999: abb. 84-87; Altın 2010: 28 çiz. 8). Girland/çelenk asmak için kullanılan çivilere ait deliklerin en belirgin örneklerine Termessos nekropolünün İS 2.-3. yüzyıllara tarihli arcosoliumlu mezarların plasterlerinde, lahitlerin cephelerinde ve kaya stellerinde rastlanır (Çelgin 1990: 112-116, 372, 388, 392, 449, 452) Perge batı nekropolü M2 numaralı mezar içerisindeki doğu arcosoliumun kemer ayaklarının dış yüzeylerinde de (Özdizbay 2001: 22, 47 lev. XXVIII.2, XXIX.1-2) in situ girland asma çivilerine rastlanır. Aynı arcosoliumun cephesindeki cenaze ziyafeti sahnesini üstte kemer boyunca sınırlayan yan yana üç adet girland motifi de gerçek girlandların nasıl asıldığı konusunda fikir vermesi açısından güzel bir örnektir (Özdizbay 2001: 42-44 lev. LIII-LV). Hatta sahnede kline üzerinde yatan ve olasılıkla mezar sahibinin eşi olan kadın figürü sağ elinde, tıpkı Blaundos örneklerindeki gibi açık ve koyu kırmızı tonlarda yapraklardan ve iki uçta kurdelelerden oluşan asılmaya hazır bir girland tutmaktadır. Başkent Roma’da bir oda mezar kompleksinde bulunmuş ve şu anda Baltimore (ABD) Walter Art Müzesi’nde sergilenen mermer bir lahitin köşelerindeki kanatlı Eros’lar ellerinde asılmaya hazır “S” biçimli girlandları taşımaktadırlar (Lehmann-Hartleben - Olsen 1942: fig. 24, 27-29; Ward-Perkins 1975-1976: 202; Bentz 1997-1998: 73, 83 kat. 16 fig. 12; Akçay 2020: 44).

Resim 16
In situ çivi.

Tonoz örtülü kuzey bölümle düz tavanlı güney bölümü ayıran kemerin güneye bakan ön cephesinde de freskolara yer verilmiştir. Her iki köşedeki, kırmızı renkte bir şeritle çerçevelenmiş üçgen spandril (köşelik/aynalık) alanlarında bitkisel kompozisyonlara yer verilmiştir (Res. 17). Alt köşelerden çıkan ve kıvrılarak yukarı doğru ilerleyen ve spandril alanını kaplayan, açık renkli zemin üzerindeki yeşil renkli ince dallar ve bunların uçlarındaki sarı ve yeşil tonlardaki çiçekler, renk çeşitliliği ve canlılığı açısından arcosolium fresklerinden ziyade tonozdaki asma motifine benzerdirler.

Resim 17

Ana Oda, Tonoz Cephesi, Doğu Spandril.

KD1/17 numaralı kaya mezarının tonoz biçimli merkezi tavanı oldukça geniş bir bezeme alanı oluşturur ve neredeyse tümü sağlam olarak ele geçmiştir. Kenarları boyunca kırmızı renkli bir şeritle çevrelenen bu geniş panoda da yine bitkisel bir kompozisyona, mezar kompleksinin “*Asmalı Mezar*” olarak anılmasının nedeni olan asma dallarına yer verilmiştir (Res.18). Mekânın köşelerinde (Res. 19), yaklaşık olarak lahitlerin seviyesinden başlayan sarı renkli asma dalları yükselerek tüm tonoz/kubbe yüzeyine yayılır. Dallar üzerinde yer yer yerleştirilmiş olan kaulis boğumlarında üçe ayrılan dallar kıvrımlar yaparak ilerler. Uç kısımlara doğru küçük sürgünler şeklinde ayrılan dallardan çıkan yapraklar ve üzüm salkımları belli bir düzen ve simetri göstermeseler de yüzeyde boş yer kalmayacak şekilde oldukça özenli yerleştirilmişlerdir. Dallarla yaklaşık aynı renklerde işlenmiş olan yaprakların damarları kırmızı renkle vurgulanmıştır. Renk kontrastıyla belirginleştirilmiş ve yuvarlatılmış uçlara sahip bu yapraklar dışında üzüm salkımları kompozisyonun en göze çarpan betimleridirler. Bazıları uç kısma doğru sivrilen bazıları ise nispeten oval formda ve farklı boyutlarda betimlenen salkımlar kırmızı tonlarda yuvarlak üzüm tanelerinden oluşur. Dallarda, yapraklarda ve salkımlarda, sarı, yeşil ve kırmızı renkler yoğun biçimde kullanılmış olsa da boyanın yer yer yoğun yer yer sulandırılarak/inceltiletilerek yapılması, motiflerin derinlik kazanarak kütleli, daha canlı ve gerçekçi görünmesini sağlamıştır (Res. 20).¹⁴

¹⁴ Boyanın sulandırılarak inceltiletilmesiyle farklı renk tonları elde edilmesi tekniğine antik çağ boyunca birçok fresko örneğinde rastlanır: Venit 1997: 708.

Resim 18
Tonzol Tavan, Asma Motifi.

Resim 19
Tonzol Tavan Köşeleri.

Her ne kadar tonoz olarak tanımlansa da kubbemsi bir yapı gösteren tavanın orta kısmı aynı zamanda en yüksek kotlu kısımdır. Bu açıdan bakıldığında, alt köşelerden başlayan dallar bu orta kısma doğru kıvrılarak yükselirken, uçlarındaki üzüm salkımları tam ters yönde, yani aşağı doğru sarkmış vaziyette betimlenmiştir. Böylece, mezar odası içerisinde, bir asma bitkisinin altındaymış

Resim 20
Tonoz Tavan, Asma Motifi Detayı.

izlenimini çok doğal biçimde yansıtılabilmıştır. Plinius'un *Naturalis Historia* adlı eserinde, asma ağaçlarının günlük yaşamda, endüstriyel teknolojide, tıpta, eczacılıkta, savaş/kuşatma stratejilerinde, inançlarda vb işlevsel ya da ilham verici kullanılmış olduğu hakkında bilgiler veren pasajlara rastlanır (Plin. nat. 14.1-29). Plinius, kendi döneminin tarihçilerinden Valerianus Cornelius'un bir özlü sözünü aktarırken "...tek bir asmanın, sürgünleri ve sürünen dallarıyla sürekli uzayarak villaları ve çiftlik evlerini çevrelediği..." ifadesini kullanır (Plin. nat. 14.3). Hemen devamında da imparator Augustus'un, karısı Livia Drusilla'nın anısına Roma'da Esquiline tepesinde yaptırdığı portikoda, bir açık hava yürüyüş yolunun kafeslere/çardaklara sarılan büyük bir asmanın yapraklarıyla gölgelendiğinden bahseder. Hatta, açık avluların ortalarını bile kapladıklarını bildirir. Romalıların kale kuşatmalarında askerleri korumak için kullanılan hareketli çatı sisteminin de asma ağaçlarından esinlenerek icat edildiği, hatta asma fidanının Roma ordusunda üst rütbelilerin elinde otorite sembolü olarak kullanıldığı da aktarılır. Bu ve benzeri kaynaklardan ve görsel kanıtlardan, asma ağaçlarının sadece bir tüketim ve ticaret ürünü olarak değil, günlük yaşamda idealize edilen yaşam biçiminin bir parçası olarak da algılandığını anlaşılmaktadır. Dünya hayatından sonraki hayatların istirahatgâhları olan mezar odalarında sıkça rastlanan bitkisel kompozisyonların da bu anlayışla ilişkili olması yüksek olasılıktır. Yaşamında belki de bu imkânlarla kavuşamamış, ya da bu lüksle yaşamaya alışmış olan insanların ölümlerinden sonraki süreçleri de böyle huzur verici bir ortamda, aydınlık gökyüzünü andıran açık renk zemin üzerine renkli dal, yaprak ve salkımlarla sarılmış asmaların gölgesinde süreceği inancı belirleyici olmuş olmalıdır.

Roma varsıllarının tercih ettiği mezar tiplerinden biri de mezarın etrafının veya üstünün bahçeye çevrilmesidir (*cepotaphium*) (Bodel 2018: 209 vd.; Rousseau 2019: 20). Bahçeye çevrili mezar komplekslerine vasiyet yazıtlarında da rastlanır (Tek 2002: 141-143; Chioffi 2014: 631 fig. 29.1). Güller, çeşitli çiçekler, meyve ağaçları ve asmalarla doldurulan bu bahçeler (bir çeşit *paradeisos*), ölen kişinin ruhunun konforu kadar, düzenli yapılan törenler için de kullanılmış, hatta mezarların bakımları ve süslenmeleri bu bahçelerin ürünlerinden sağlanmıştır (Bodel 2018: 202-203). Nitekim, Petronius'un kurgusal eseri olan *Satyrice*'de, Trimalchio adlı zengin, vasiyetinde mezarının nasıl yapılması gerektiğini açıklarken şu ifadeleri de kullanır: "...küllerimin çevresinde her çeşit meyve ağacı ve bol miktarda bağ olmasını isterim. Yaşayan kişilerin gösterişli evlerini süslemeleri, ekip biçmeleri, fakat çok daha uzun süre içinde yaşayacakları evlerine (mezarlarına) aynı özeni göstermemeleri çok yanlıştır" (Petron. 3.71.7).

Vergilius, asmaların türlerinin ve adlarının ne denli çok ve çeşitli olduğunu vurgulamak için “...bunları bilmek isteyen, batı rüzgârının Libya toprakları üzerinde kaç tane kum tanesini savurup döndürdüğünü sorsun. Doğu rüzgârı gemilere çılgınca kükreyerek saldırdığında, İonia denizinde kaç tane dalganın kıyıya vurduğunu öğrensın...” (Verg. georg. II.102-108) ifadesini kullanır. Plinius da asmaların dallarının, yapraklarının, salkımlarının, meyvelerinin, şaraplarının renk ve tatlarına göre değişen sayılamayacak kadar fazla türünün olduğundan bahseder ve başta Apenin dağları çevresindekiler olmak üzere bu türlerin sadece bazılarına değinir. Bu çeşitlilik içinde, Blaundos KD1/17 numaralı mezarın tonoz/kubbe tavanında sembolik anlamıyla yer bulmuş olan asma ağacının türünü kesin olarak saptayabilmek pek mümkün görünmemektedir.

Kutsal alanlardaki ritüel aktivitelerinde sunaklara dökülen veya özellikle cenaze törenlerinde yakılan ateşe serpilerek şarap, antik çağlar boyunca başta gelen sunu öğelerinden biri olmuştur. Bu da asma ağacı ve üzüm meyvesinin, ölüm ve sonrası inançlarındaki yeri ve önemini bir kez daha gösterir. İnsanlığa sunulan kutsal bir armağan olarak da tanımlanan asma ve üzüm motiflerine, antik çağ dekorasyonunun en seçkin süsleme unsurlarından biri olarak, mimariden seramik resimlerine kadar pek çok yerde rastlanır. Birçok oda mezarda kabartma veya resim olarak yer bulması da sadece estetik ve dekoratif yönüyle değil sembolik yönüyle de tercih edilmiş olduğunu gösterir. Tavan üzerinde açık renk zemin üzerine doğal renklerle betimlenen asma dalları, yaprakları ve üzüm salkımlarının, açık havada bir çardak altındaki huzurlu atmosferini sanatçısının/ressamının ustalığıyla sunmaktadır. Özellikle her türden mezar yapıtlarında kabartma veya freskolar üzerinde asma motiflerine sık rastlanması, yukarıda da açıklandığı gibi ölüm ve sonrası inançlarıyla ilişkili olarak öte dünya ve cennet sembolizmini çağrıştırır. Yunan ve Roma inanç sistemi ve ölü kültüründe olduğu gibi Hıristiyanlık inancında da asma ve üzümün ölümlle ilişkilendirilerek kutsandığı bilinmektedir. Komünyon törenlerinde (*Eukaristia*) İsa'nın kanını temsilen kullanılan şarap ve buna bağlı olarak asmanın kutsallaştırılması Yuhanna İncili'ndeki (15.1-5) İsa'nın kendisini ve cemaatini asma ve dallarına benzettiği pasajlara dayandırılır (Ermiş 2011: 127). Bununla ilişkili olarak, asma ve üzüm betimleri, özellikle erken Hıristiyanlık dönemi mezarlarının duvar resimlerinde çok sık yer verilen bitkisel kompozisyonların başında gelmektedir (Burdajewicz 2022: 191 fig. 5.42).

Blaundos KD1/17 numaralı mezarın tavanında görülen asma motifinin en yakın örneklerine yine mezar yapıtlarında rastlanır. İS 2. yüzyılın ilk yarısına tarihli Via Taranto (Roma-İtalya) columbarium tipli aile mezarının nişli bir duvarının yüzeyinde resmedilen asma motifine özellikle değinmek gerekir (Duinker 2015: 125). Çünkü, bu çalışmanın ilerleyen satırlarında değinilecek olan diğer benzerleri içerisinde hem yaprak şekilleri hem de dalların kalınlık ve renk tonları açısından en yakın benzeri olarak tanımlanabilir. Anazarbos nekropolünde yer alan, İS 2. yüzyıl sonları – 3. yüzyıl başlarına tarihli kayaya oygu yer altı oda mezarın düz tavanında ve üç cephesinde yer alan klinelerin üstünde sıva üzerine işlenen freskolarla ölümlle ilişkilendirilen Hades, Hermes gibi figürlerin yanı sıra çeşitli hayvan ve bitkilere de yer verilmiştir (Aytuğ Taşyürek 1975: 117 fig. 2 res. 2 (İS 1. yüzyıl); Ergeç 1995: 133; 2001: 398-399 (İS 2.-3. yüzyıllar); Ergeç - Dinç 2021: 231 vd. (İS 2. yüzyıl sonları – 3. yüzyıl başları). Bu motiflerden biri, girişin solundaki duvar üzerinde tavşan, kuş gibi hayvanların olduğu sahnedeki asma motifidir (Ergç - Dinç 2021: 240 fig. 8). İnce ve kuru dallar ve bu dallardan sarkan düzensiz ve yüzeysel salkımlardan oluşan Anazarbos örneğinde, Blaundos asma motifindeki doğallık ve özen görülmez. Anemurium nekropolünde İS 3. yüzyıla tarihli VI.3 numaralı mezar içerisinde bir kemerli niş

yüzeyi asma motifiyle kaplanmıştır. Blaundos mezar tavanındaki asma bitkisi, renk çeşitliliği, salkım biçimleri ve canlı dal yapısıyla *Anemurium* örneğine göre daha doğal işçilik gösterir (Alföldi-Rosenbaum 1965: 45 fig. 23; 1971: 59-68 fig. 23). Sardis'te İS 4. yüzyıla ait Kağırlık Tepe tonozlu mezarının yarım dairesel batı duvarında çeşitli kalınlıkta dallar ve bunların uçlarındaki yaprak ve salkımlardan oluşan asma motifine yer verilmiştir (Shear 1927: 22 pl. V; Rousseau 2019: 11-13 fig. 18). Sardis örneğindeki mor tonlu salkımlarda, kuru ve parçalı yapraklarda Blaundos örneklerindeki doğal yapı görülmez. Duvar yüzeylerinde, *arcosolium* ve niş cephelerinde gördüğümüz asma motifi örneklerinin yanı sıra, kubbemsi tavanı kaplayan asma motifinin en gösterişli örneklerinden birine, Roma St. Sebastian katakomplarında (*ad catacumbas*) rastlanır (Wadsworth 1924: 67-68 pl. XIX.1-2). İS 3. yüzyıla tarihli katakomp odalarından birinin kubbe şeklinde ama düzensiz tavanı sıva kaplanarak düzeltilmiş ve stucco kabartmalarıyla süslenmiştir. Blaundos KD1/17 mezarının tavanındaki gibi fresk tekniğinde olmasa da tipolojik, stilistik ve ikonografik olarak çok yakın benzerlikler taşır. Dört köşeden çıkan ve yukarı doğru yükseldikçe incelen kuru dallar, bu dalların uçlarındaki yaprak ve salkımların yüzeye yayılış ve yönelişleri her iki örnekte de çok yakın benzerliktedir. St. Sebastian örneğinde plastik işçilikle verilmeye çalışılan doğal etki, Blaundos örneğinde renk çeşitliliğiyle yakalanmıştır. Bir mezar tavanını kaplayan asma motifine Ascalon (İsrail) nekropolündeki bir tonozlu mezarda da rastlanır (Ory 1939: 38 vd.; Altın 2010: 25 res. 30). İS 4. yüzyıla tarihli Ascalon mezarının tonoz tavanını kaplayan asma motifinde, her ne kadar salkımlarda aynı doğallık görülmesi de kalın ve ince dallarla yaprakların yapısı açısından Blaundos örneğiyle yakın benzerlik gösterir. Yine İS 4. yüzyıla tarihli, Nicaea Bayırdibi mevkiinde bulunan mezar odasının duvarlarında asma dalları ve üzüm salkımları kompozisyonu görülür (Ermiş 2011: 123-124).

Değerlendirme ve Sonuç

Yerleşim yerlerinin ve yaşam alanlarının seçiminde, savunma, doğal geçim kaynakları gibi unsurlar öncelikli zorunluluklardır. Bununla birlikte, kent dokusunun oluşmasındaki belirleyici unsurların başında da işlevsellik ve buna bağlı olarak planlama gelir. Doğa kültürleriyle ilişkileri doğrultusunda kutsal alanların belirlenmesi, geçim kaynaklarına bağlı olarak kamusal/sosyal alanların düzenlenmesi, farklı statüdeki toplulukların özel konut alanlarının belirlenmesi gibi aşamalar, kent kimliğinin oluşmasındaki ve mimari hiyerarşinin kabullenilişindeki süreçlerdir. Bahsedilen bu kent kimliğinin aynı zamanda birer prestij unsuru olarak benimsenmesi, seçkin ve sembolik yapıların dini ve politik aksesuarlarla zenginleştirilerek sergilenmesine yol açmıştır. Bu imajın bir parçası olarak, nekropoller kentin tarihsel derinliği ve kent sakinlerinin buradaki yurt kurmuşluklarının en belirgin göstergelerinden biri haline gelmiştir. Ölüler kenti veya mahallesi olarak kent peyzajında yer bulan nekropoller, ölü evleri de diyebileceğimiz mezarlarla donatılmıştır. Bir mezar taşında, altında yatan bireyin biyografisinin yazı veya sembollerle özetlenmesi gibi, bir nekropol de o kentin ve halkının biyografisini ve kültürel şifrelerini saklar. Kentin yakın etrafında ve özellikle de kente ulaşan yolların ve kapıların yakınlarındaki konumları, yazıtları ve mimari özellikleri (Cumont 1922: 57-58) hem yabancılar üzerinde bırakacağı etki düşünülerek planlanmış hem de kent sakinlerinin kendi tarihsel sürekliliklerini her daim gözlerinin önünde tutarak aidiyetlerini korumalarını sağlamış olmalıdır. Bununla birlikte, “*kirtetici*” olarak görülen ölü bedenlerin yaşayanları rahatsız etmemesi ve saflığını bozmaması için nekropollerin kent dışında, yaşam alanlarından nispeten uzak ve izole alanlarda konumlandırılmış olduğu da bildirilir (Salzman 2007: 116). On İki Levha Kanunları'nın 10.sunda,

defin ve tören işlerinin kurallara bağlanması, mezar alanlarının bir çeşit kutsal alanlar olarak kabul edilmesi, -istisnai bazı kişiler ve durumlar hariç- kent içi definlerin ve törenlerin ölüm kirliliği gibi (Sterbenc Erker 2011: 42-44) çeşitli sebeplerle yasaklanması (*pomerium*) gibi kurallar olduğu, Cicero'nun "*Yasalar Üzerine*" adlı eserindeki diyaloglardan anlaşılmaktadır (Cic. leg. 2.58; Robinson 1975: 175-178; Chioffi 2014: 630; Eker 2024: 319-325). Ayrıca, İS 3. yüzyılda yaşamış olan Latin yazar Julius Paulus'un "*Düşünceler*" adlı eserindeki pasajlarda defnedilen cesetlerin başka bir yere taşınmasını gerektiren durumlarda uygulanması gereken kurallar, cesetlerin kent içine getirilmesinin kutsal alanları kirleteceği, surlar içerisinde defin ve kremasyon uygulamalarının yasaklanması, ceset hırsızlarının ağır şekilde cezalandırılması, başka bir bireye veya aileye ait olan mezarı işgal edenlerin cezalandırılması, yas süreleri gibi kurallar özetlenmiştir (Paulus, Sent. I.21; Tek 2002: 133-134). Bununla birlikte, antik kaynaklarda, mezar alanları, defin işlemleri, törenleri vb ile ilgili her türlü uygulamanın, çok daha öncesinde, Romulus'dan sonra başa geçen ikinci Roma kralı olarak anılan Numa Pompilius'a atfedilen kadim geleneksel kanunlarda (*leges regiae*) da yer aldığı bildirilmektedir (Watson 1972: 100; Robinson 1975: 175-176; Sterbenc Erker 2011: 54-55; Eker 2024: 316-319).

Hem prestij unsuru olarak kullanabilmek hem en başta söylenen işlevselliği sağlayabilmek hem de toplumsal yaşam konforunu arttırmak için topografyayı en uygun biçimde kullanabilmek, hatta değiştirmek ve şekillendirmek gerekmiştir. Bu bağlamda, yerleşim ve tarım faaliyetleri için pek uygun olmayan dik kayalık yamaçlar kaya mezarları için en ideal alanlar olmuştur. Kaya mezarları, ölen kişinin veya ailesinin sosyal statüsüne göre çeşitlenen mezar tipleri arasında, yapımlarının zorluğu, büyüklükleri, donanım ve dekorasyonlarıyla seçkin mezar tipleri arasındadır. Kaya mezarları özellikle kenti çevreleyen dik yamaçlarda teraslar ve sıralar halinde uzatılmış, böylece bir yandan yaşayanlarla ölümler arasında sınır çizilmiş, diğer yandan günlük yaşamın manzarasından da koparılmamışlardır.

Blaundos'un etrafında uzanan derin vadilerin kayalık dik yamaçları, bu alanların kent sakinleri tarafından kaya mezarı nekropolü olarak işlevlendirilmesinden başka seçenek bırakmamış olmalıdır. Bununla birlikte, kireçtaşı ve killi/marnlı tabakalardan oluşan jeolojik taraçalarda, yatay teraslar boyunca yan yana sıralanan kaya mezarları, kentin etrafında, her yerden görülebilecek kadar yoğun ve gösterişli bir manzara oluştururlar. Şu ana kadar 358 tanesi tespit edilebilen kaya mezarları, zaman içerisinde doğal ve beşerî nedenlerle yoğun tahribata uğramış olsa da birçoğunda cephe düzenlemeleri, planları ve iç donanımları anlaşılabilir. Genellikle yan yana veya ard arda sıralanan odalardan oluşan kaya mezarlarının iç duvar kenarları boyunca ana kayaya oyulmuş *arcosolium*lar, bunların kayrak taşından oluşan kapaklarına ait parçalar, duvarlarındaki nişler, kline şeklinde sekiler gibi donanımları takip edilebilmektedir. Bu kayaya oygu mezar komplekslerinin, oldukça uzun dönem kullanıldığı, defin veya tören zamanlarında açıldığı, zaman zaman bakımlarının ve temizliklerinin yapıldığı, gerektiğinde yeni odalar eklenerek genişletildiği, yani birer aile/sülale mezarlığı şeklinde kullanılmış olabileceği anlaşılmaktadır. Nitekim, en az birkaç ardışık nesil tarafından kullanılmış olan, belirli bir aileye veya bireylere özel çok gömülü mezarların erken dönemlerden beri varlığı yazıtlardan, kaynaklardan, arkeolojik araştırmalardan ve osteolojik analizlerden anlaşılmaktadır (Toynbee 1971: 23, 75; Robinson 1975: 181; Humphreys 1980: 101, 105-106, 108, 110-117, 120, 122-123; Çelgin 1990: 98-99, 118, 143, 158, 170, 184-185, 258, 288, 390, 393, 464, 469-473, 501-502; Ergeç 1995: 137; Tek 2002: 130; Borg 2019: 185-190; Rife 2024: 787-803; Tekocak - Aldemir 2024: 194).

Blaundos kaya mezarlarının en dikkat çeken yönü, duvar ve tavanlarını kaplayan freskolarıdır. Otuza yakın kaya mezarı kompleksinde, kısmen korunabilmiş olarak freskolara rastlanmıştır. Barınak/sığınak gibi farklı amaçlarla kullanıldığı geç dönemlerde içlerinde yakılan ateşlerden dolayı siyah is katmanıyla tamamen kaplanmış olan duvar ve tavan freskleri 2021-2023 yılları arasında yapılan koruma ve onarım çalışmalarıyla tamamen temizlenmiştir.

Nispeten daha sağlam ve daha fazla sayıda mezarlara sahip olan Kuzeydoğu Nekropol'ün en üst terasında bulunan KD1/17 numaralı kaya mezarı, bir ön girişe, bir yan odaya, ard arda iki bölümlü bir ana mekâna, duvar kenarları boyunca arcosoliumlara sahiptir. Bu genel plan şeması, Blaundos nekropolündeki birçok kaya mezarında olduğu gibi, Roma dönemi boyunca çok sık rastlanan karakteristik bir düzenlemedir (Ergeç 1995: 116 vd.). KD1/17 numaralı kaya mezarının ana mekânının kuzey bölümünün arcosolium cephelerini, kemer alt yüzeylerini, duvarlarını ve tonoz/kubbe biçimli tavanını kaplayan freskolarda bitkisel kompozisyonlar resmedilmiştir (Res. 21). Kırmızı çevre bantlarıyla çerçevelenen panolarda, Blaundos nekropolündeki diğer bazı kaya mezarlarında da sıkça karşılaşılan gül motiflerine ve gırlandlara yer verilmiştir. Diğer yandan, dört köşeden çıkarak tonoz/kubbe biçimli tavanın tüm yüzeyine yayılan asma dalları ve bunların uçlarındaki yapraklar, sürgünler ve üzüm salkımları, Blaundos'ta bilinen tek örnektir. Bununla birlikte, tahrip olan kısımlarda kuş motifleri olduğu da anlaşılabilir. Bu motiflerin belli dönemlerde oldukça geniş bir coğrafyada yaygın olarak kullanılmış olması, dekorasyon unsuru olmalarının yanı sıra, ölüm kültürüyle doğrudan ilişkili ikonografik anlamlarının da varlığını gösterir. Nitekim; haşhaş, gelincik, gül gibi çiçekler, gırlandlar, asmalar, üzüm salkımları, nar meyveleri, palmyeler, çeşitli kuş türleri özellikle mezarlarda sık rastlanan, ölüm, ölümsüzlük gibi kavramlarla, yer altı dünyası ve ölüm kültleriyle (Dionysos, Demeter ve Hermes gibi) de ilişkili olan sembolik ve ikonografik kompozisyonların birer parçasıdır (Shear 1927: 22; Chioffi 2014: 642; Rousseau 2019: 18-19; Yılmaz 2019: 129-130; Ergeç - Dinç 2021: 237-240, 242-243).

Resim 21
KD1/17 Numaralı Kaya Mezarı, Ana Oda,
Tonoz Tavanlı Bölüm.

KD1/17 numaralı mezar ve freskoları üzerinde yapılan analogik, stilistik ve ikonografik incelemelerle hem bu mezar hem de tüm nekropol için değerlendirme ve yorumlar yapılabilmektedir. Buna göre, oldukça uzun süre kullanılmış ve bu süreç içerisinde kentin her yönüne yayılmış olan nekropol alanlarının günümüze

ulaşan kalıntıları, en yoğun biçimde geç Roma döneminde kullanıldığını göstermektedir. Daha önce söylediğimiz gibi, bir yandan yeni kaya mezarları yapılırken, diğer yandan daha erken dönemde yapılmış ve kullanılmış olan kaya mezarları da ihtiyaca yönelik olarak zaman içerisinde genişletme ve eklemelerle büyütülmüştür (Ergeç 1995: 102, 109, 112, 127-128, 136). Bu sebeple, erken dönem uygulamaları büyük ölçüde yok olmuş, günümüze en son evreleri ulaşabilmiştir. Bunu, KD1/17 numaralı mezarda da görmek mümkündür. Ana mekânın giriş yönündeki güney bölümünün duvar ve tavan yüzeylerinde gözlemlenen taş işçiliğiyle kuzey bölümün taş işçiliği farklı olduğu gibi, güney kısmın tavanı düz, kuzey kısmın tavanı tonoz/kubbe biçiminde oluşturulmuştur. Olasılıkla, önce güney kısım düz tavanlı olarak yapılmış, daha geç bir dönemde kuzeye doğru tonoz/kubbe tavanlı olarak genişletilmiştir. Bununla birlikte, bu kuzey bölümün tamamı fresklerle kaplanmıştır. Güllerle ve girdanlarla/çelenklerle kaplı arcosoliumlar ve kemerler, Blaundos nekropolündeki diğer bazı mezarlarda da benzer biçimde uygulanmıştır. Bununla birlikte, Blaundos için bilinen tek örnek olan, tonoz/kubbe yüzeyindeki asma dalları ve üzüm salkımlarıyla dekore edilmiş bitkisel kompozisyonun benzerlerine farklı merkezlerde ve yine bu dönemlerde sıkça rastlanır.

Romalıların müstakil konutlarında, evi ve aile üyelerini koruduğuna inanılan kutsal şapeller veya dua nişleri şeklindeki larariumların duvarları¹⁵ bitkisel dekorasyon, çiçekler, girdanlar vb ile süslenmiş, bazen bazı tanrı ve tanrıça figürleriyle zenginleştirilmişlerdir. Bu, Cicero'nun (Cic. dom. 41, 109) "*Dünyadaki en kutsal yer her vatandaşın evidir. Onun kutsal ocağı ve evine giren Tanrılar var; ibadetinin, dininin ve ev ritüelinin tam merkezi orada.*" sözünü hatırlatır. Yaşayanların evinin kutsandığı ve korunduğu bu manzara, benzer dekorasyon unsurlarıyla kayaya oygu mezar odalarında da tekrarlanarak/uygulanarak bir nevi mezarın ve mezarda yatanların kutsanması ve korunması ilişkilendirilmiş olmalıdır (Rousseau 2019: 16-17). Nitekim dekorasyon unsurları açısından bakıldığında, Pompeii'de açığa çıkarılan bazı lararium nişlerinin ve bir ev altarnının yüzeyine -tıpkı Blaundos KD1/17 mezarı arcosolium cephelelerinde olduğu gibi- kırmızı gül bezekleri serpiştirilmiştir (Boyce 1937: 43, 58, 63-64, 68, No. 132, 224, 261, 295, Pl. 12.1, 16.1, 39.1, 40.3-4). Girdanlar, lararium dekorasyonlarının en yaygın motiflerinden biridir (Boyce 1937: 27, 35, 37, 38, 40, 42, 43, 46, 47, 49, 50, 51, 54, 55, 58, 62, 63, 64, 65, 70, 82, 85, 91, 93, no. 47, 99, 108, 110, 112, 118, 129, 132, 156, 162, 174, 185, 211, 217, 224, 253, 265, 271, 316, 403, 419, 459, 468 pls. 8.1, 13.1, 14.2, 16.1, 16.2, 17.1, 18.1, 18.2, 19.1, 21.1, 21.2, 22.1, 22.2, 24.1, 24.2, 25.1, 28.2, 30.1, 30.2, 36.2, 40.3-4, 41.1, 41.2; Orr 1969: 74, 76, 87, 90 figs. 9, 12, 15, 20, 21). İnce, uzun ve birkaç noktada duvara asılı duran lararium girdanları Blaundos kaya mezarında arcosolium cephelelerinde güller arasında ve bağımsız işlenen girdanlardan farklıdır. Bazı larariumların serpiştirilmiş çiçeklerden oluşan bitkisel dekorasyonunda, -yine Blaundos kaya mezarlarında sıkça rastlandığı gibi- çeşitli kuş figürlerine de yer verilmiştir (Boyce 1937: 12).

Antik çağ boyunca sevilerek kullanılmış olan bazı motiflerin insan sirkülasyonunun yoğun olduğu kamusal yapılarda ve sosyal alanlarda yoğun yer edinmesinin yanı sıra, mezar odaları gibi az sayıda insanın nadiren görebileceği alanlarda da oldukça özenli ve doğal işçilikle yapılmış olması, sadece estetik ve zevkle açıklanamayacağını gösterir. Bu kompozisyonlar, ölüm sonrası inançlardaki simgesel anlamlarıyla ve çağrıştırdığı öte dünya algısıyla ilişkili

15 Özellikle Pompeii'de örneklerini gördüğümüz gibi: Rogers 2020: 3-4; Pompeii I.12.5 numaralı mekân: <https://pompeiiinpictures.com/pompeiiinpictures/R1/1%2012%2005%20p2.htm>

olarak, ölen kişinin ölüm sonrası yaşamındaki evinin zaten alışkın olduğu veya hak ettiği huzurlu atmosferini yaratmada önemli bir unsur olmuştur. Nitekim, Tunç Çağı'nda Mısır'ın anıtsal mezarlarında (Bingöl 2015: 55-66) başlayarak tüm Akdeniz havzasına yayılan, İÖ 6.-5. yüzyıldan itibaren (Bingöl 2015: 172-250; 2023: 17-50) farklı kültürlerde oda mezarların duvar ve tavanlarının, lahitlerin ve mezar stellerinin çok renkli dekorasyon unsurlarıyla, çeşitli mitolojik ve heroik konuları içeren kompozisyonlarla boyanması benzer inanç sistemi ve öte dünya algısının bir yansımasıdır. Bununla birlikte, sembolik anlamlarıyla vurgulanan motif ve figürlerin özellikle geç antik çağda farklı inançlarda yer bulmuş olması geleneklerin sürekliliğinin ve gücünün göstergesi olarak kabul edilebilir. Nitekim, İS 4. yüzyılın Pagan, Yahudi, Hıristiyan gibi farklı inanç mensuplarının bir arada yaşadığı senkretik ve çok kültürlü toplumsal yapısı arkeolojik kanıtlarla da saptanabilmiş olan Sardis'in oda mezarları ve resim programı bunun en güzel örneklerinden biridir (Rousseau 2019: 20-22). Blaundos kaya mezarlarının freskolarında bu kozmopolit kültür izlerini kanıtlamak henüz mümkün değildir. Freskoların neredeyse tamamı stilistik ve ikonografik olarak İS 3.-4. yüzyılların pagan bireylerinin ve ailelerinin tercih, inanç ve estetik anlayışlarıyla açıklanabilir.

Defin teknikleri ve gömü tipleri açısından değerlendirildiğinde, kayaya oygu oda mezarlar, seçkin mezar tiplerinden biri olarak kabul edilebilir. Bunda da sert ana kayaya oyularak bu tip donanımlara sahip bir kompleks yapı oluşturmanın ağır, zor, masraflı ve zaman alan bir işçilik gerektirmesi kadar, KD1/17 numaralı mezarda olduğu gibi freskolarla kaplanmaları da etkili olmuştur. Dönem insanının ölüm ve sonrasına dair inançları kadar, ailelerin sosyal statülerini belirlemek açısından da önemli bilgiler sunan freskoların özenli, detaylı ve doğal işçiliği, işlenen motif ve tasvirlerin çeşitliliği ve sayıca oldukça fazla olması, Blaundos nekropolünü kendi dönemi içinde özel kılan yönleridir.

Kaynaklar – Bibliography

- Akçay 2020 T. Akçay, Antik Çağda Ölüm, Terminoloji Sözlüğü, Ankara.
- Akıncı Öztürk 2023 E. Akıncı Öztürk, Antik Devir’de Güneybatı Phrygia’da İnanç İstismanı “Apollon Lairbenos Kültü”, İstanbul.
- Alföldi-Rosenbaum 1965 E. Alföldi-Rosenbaum, “The Necropolis of Anamur”, *Belleten* 29.113, 25-48.
- Alföldi-Rosenbaum 1971 E. Alföldi-Rosenbaum, Anamur Nekropolü - The Necropolis of Anemurium, Ankara.
- Altın 2010 A. A. Altın, Geç Antik Çağ’da İznik (Nikaia) ve Çevresinde Resim Sanatı, Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Bursa Uludağ Üniversitesi, Bursa.
- Andelkoviç-Grasar vd. 2013 J. Andelkoviç-Grasar - E. Nikoliç - D. Rogiç, ““Tomb with Cupids” From Viminacium: A Contribution to Research of Construction, Iconography and Style”, *Starinar* 63, 73-100.
- Aytuğ Taşyürek 1975 O. Aytuğ Taşyürek, “1973 Yılı Kilikya Araştırma”, *TAD* 37, 121-129.
- Baumeister 2006 P. Baumeister, “Die Nekropolen von Blaundos – Typologie, Ausgestaltung und Kunsthistorische Einordnung”, A. Filges (ed.), *Blaundos. Berichte zur Erforschung einer Kleinstadt im lydisch-phrygischen Grenzgebiet, Istanbul Forschungen Band 48*, Tübingen, 222-260.
- Bellia 2008 A. Bellia, “Iconografia musicale nell’Ipogeo di Crispia Salvia a Lilibeo (Marsala) (II-III secolo d.C.)”, *EIDOLA* 5, 117-129.
- Bentz 1997/1998 K. M. Bentz, “Rediscovering the Licinian Tomb”, *JWaltersArtGal* 55/56, 63-88.
- Bingöl 2015 O. Bingöl, Arkeolojik Mimaride Resim (İÖ 30,000-500), Ankara.
- Bingöl 2023 O. Bingöl, Arkeolojik Mimaride Resim 2, MÖ 500 – MS 400, Ankara.
- Bodel 2018 J. Bodel, “Chapter 8: Roman Tomb Gardens”, W. F. Jashemski - K. L. Gleason - K. J. Hartswick - A. Malek (eds.), *Gardens of the Roman Empire*, Cambridge, 199-242.
- Borg 2019 B. E. Borg, *Roman Tombs and the Art of Commemoration Contextual Approaches to Funerary Customs in the Second Century CE*, Cambridge.
- Boyce 1937 G. K. Boyce, *Corpus of the Lararia of Pompeii, Memoirs of the American Academy in Rome*, Vol. 14, Rome.
- Brenk 1999 F. E. Brenk, *Clothed in Purple Light: Studies in Vergil and in Latin Literature, Including Aspects of Philosophy, Religion, Magic, Judaism, and the New Testament Background*, Stuttgart.
- Burdajewicz 2022 J. M. Burdajewicz, *Late Antique Wall Paintings from Porphyreon in the Sidon Hinterland*, Leuven-Paris-Bristol, Ct.
- Butler 1922 H. C. Butler, *Sardis I, The Excavations I, 1910-1914*, Leyden.
- Can 2009 B. Can, “Erzincan-Altıntepe Church with Mosaic”, *JMR* 3, 1-9.
- Can 2011 B. Can, “Technical, Stylistic, Iconographic Evaluation and Dating of Mosaics of Altıntepe Church”, M. Şahin (ed.), *11th International Colloquium on Ancient Mosaics*, Bursa, 225-234.
- Can 2017 B. Can, “Blaundos Antik Kenti”, R. M. Czichon - Ş. Söyler - B. Can - İ. Çavuş (eds.), *Yüzey Araştırmaları ve Kazılar Işığında Uşak*, İstanbul, 73-82.
- Can 2023a B. Can, “Blaundos Antik Kenti 2019-2021 Çalışmaları (İkinci, Üçüncü ve Dördüncü Sezon)”, 42. KST. 1, Ankara, 453-469.
- Can 2023b B. Can, “Blaundos Antik Kenti ve Kazıları”, S. Sarısan - S. Ceylan (eds.), *Kurtuluşun Yüzüncü Yılında Uşak*, Konya, 393-403.
- Can - Beşikçi 2020 B. Can - D. Beşikçi, “Sigma Formlu Masalar ve Blaundos Altar Tablası”, *Cedrus* VIII, 383-400.
- Can vd. 2020 B. Can - Ş. Söyler - G. Keklik Duman, “Blaundos Antik Kenti 2018 Yılı (İlk Sezon) Çalışmaları”, 41. KST. 1, Ankara, 393-409.
- Can vd. 2024 B. Can - D. Beşikçi - C. Can, “Blaundos Antik Kenti 2022 Çalışmaları (Beşinci Sezon)”, 43. KST. 1, Ankara, 427-441.
- Carter - Parker 1995 E. Carter - A. Parker, “Pots, People and The Archaeology of Death in Northern Syria and Southern Anatolia in the latter half of the Third Millennium BC”, S. Campbell - A. Green (eds.), *The Archaeology of Death in the Ancient Near East*, Oxbow Monograph 51, Oxford, 86-116.
- Cenati - Berdus 2023 C. Cenati - V. G. Berdus, “Latin Verse Inscriptions from the Limes of Moesia Inferior”, *Studia Academica Şumenensia* 10, 98-148.

- CEpigr Carmina Latina Apigraphica.
- Chioffi 2014 L. Chioffi, "Chapter 29: Death and Burial", C. Bruun - J. Edmondson (eds.), *The Oxford Handbook of Roman Epigraphy*, Oxford.
- Cohen 1978 G. M. Cohen, *The Seleucid Colonies, Studies in Founding, Administration and Organization*, Wiesbaden.
- Cohen 1996 G. M. Cohen, *The Hellenistic Settlements in Europe, the Islands, and Asia Minor*, Berkeley, Los Angeles, California.
- Cumont 1911 F. Cumont, *The Oriental Religions in Roman Paganism*, Chicago.
- Cumont 1922 F. Cumont, *After Life in Roman Paganism*, New Haven.
- Çelgin 1990 A. V. Çelgin, *Termessos Kenti Nekropolleri*, Yayımlanmamış Doktora Tezi, İstanbul Üniversitesi, İstanbul.
- Çevik 1991 N. Çevik, *Urartu Kaya Gömütleri*, Yayımlanmamış Doktora Tezi, Atatürk Üniversitesi, Erzurum.
- Çevik 1997 N. Çevik, "Urartu Kaya Mezarlarında Ölü Kültüne İlişkin Mimari Elemanlar", *TAD* 51, 419-459.
- Çevik 2003 N. Çevik, "Anadolu'daki Kaya Mimarlığı Örneklerinin Karşılaştırılması ve Kültürlerarası Etkileşim Olgusunun Yeniden İrdelenmesi", *OLBA* 8, 213-250.
- D'Arms 2000 J. H. D'Arms, "Memory, Money, and Status at Misenum: Three New Inscriptions from the Collegium of the Augustales", *JRS* 90, 126-144.
- Duinker 2015 H. E. Duinker, *Buried in Collectivity: The Social Context of the Early Imperial Roman Columbaria*, Unpublished MA Thesis, University of Groningen, Netherlands.
- Eker 2024 A. G. Eker, "Roma Hukuku'nda Ölü Kültüne İlişkin Düzenlemeler", *KOÜHFD* 30, 301-344.
- el-Kady 2009 M. el-Kady, "Concept of the Representation of Palm Branches in Alexandrian Tombs", *Conference Book of the General Union of Arab Archeologists* 12, 12-37.
- Erdoğan vd. 2019 E. Erdoğan - B. Pulatsu - B. Can - K. Özkan, "Analysis of the Last Standing Arch of the Roman Aqueduct at Blaundos.", P. B. Dillion - F. S. Fonseca (eds.), *Proceedings of the Thirteenth North American Masonry Conference*, Utah, 483-493.
- Ergeç 1995 R. Ergeç, *Güney Kommagene Bölgesindeki Antik Dönem Nekropol ve Mezarları*, Yayımlanmamış Doktora Tezi, Selçuk Üniversitesi, Konya.
- Ergeç 2001 R. Ergeç, "Anazarbus Antik Kenti ve Nekropolü", *Varia Anatolica* 13, 389-410.
- Ergeç - Dinç 2021 R. Ergeç - M. Dinç, "Anazarbos Freskli Oda Mezarı", F. F. Gülşen (ed.), *Anazarbos & Anavarza Cilt I*, Ankara, 231-254.
- Ermış 2011 Ü. M. Ermış, "Son Yıllarda Açığa Çıkarılan Mezar Odaları Işığında İznik Nekropolleri", *TÜBA-AR* 14, 121-139.
- Fıratlı 1974 N. Fıratlı, "An Early Byzantine Hypogeum Discovered at İznik", *Mansel'e Armağan / Melanges Mansel*, Ankara, 919-932.
- Filges 2003 A. Filges, "Stadtentwicklung im Gebiet des oberen Mäander. Die lydisch-phrygische Grenzregion am Beispiel von Blaundos", E. Schwertheim - E. Winter (eds.), *Stadt und Stadtentwicklung in Kleinasien*, AMS 50, Bonn, 35-50.
- Filges 2006a A. Filges, *Blaundos, Berichte zur Erforschung einer Kleinstadt im lydisch-phrygischen Grenzgebiet*, *IstForsch* 48, Tübingen.
- Filges 2006b A. Filges, "Blaundos", W. Radt (ed.), *Stadtgrabungen und Stadtforschung im westlichen Kleinasien*, *BYZAS* 3, 49-60.
- Filges 2010 A. Filges, "Zum Aussagepotential ruinöser Mauern. Bevölkerung und Bebauung im spätantiken und byzantinischen Blaundos (Phrygia)", N. Burkhardt - R. H. W. Stichel (eds.), *Die antike Stadt im Umbruch. Kolloquium in Darmstadt*, Wiesbaden, 154-164.
- Filges 2011 A. Filges, "Buildings and Citizens: Observations from Late Antique and Byzantine Blaundos in Phrygia", O. Dally - C. Ratte (eds.), *Archaeology and the Cities of Asia Minor in Late Antiquity*, Ann Arbor, Michigan, 137-150.
- Franchi 2023 R. Franchi, "Dal simbolismo della rosa alle reliquie: per un approccio all'estetica cristiana tardoantica", *Augustinianum* 63, 2, 527-544.
- Giglio 1996 R. Giglio, "Marsala: recenti rinvenimenti archeologici alla necropoli di Lilibeo. L'ipogeo dipinto di Crispia Salvia", *SicA* XXIX.90-91-92, 31-51.
- Greenewalt - Freedman 1979 C. H. Jr. Greenewalt - E. E. Freedman, "The Sardis Campaign of 1977", *BASOR* 233, 1-32.

- Greenewalt 1978 C. H. Jr. Greenewalt, "The Sardis Campaign of 1976", *BASOR* 229, 57-73.
- Habib vd. 2024 L. S. Habib - Y. Abdelwahed - A. O. Abdallah, "The Depiction of Tomb Patrons in the Tombs of Roman Egypt", *Minia Journal of Tourism and Hospitality Research* 18.1, 2024, 221-251.
- Hanfmann 1962 G. M. A. Hanfmann, "The Fourth Campaign at Sardis (1961)", *BASOR* 166, 1-57.
- Hanfmann 1983 G. M. A. Hanfmann, *Sardis from Prehistoric to Roman Times*, Cambridge-Massachusetts-London.
- Harrison 1986 S. J. Harrison, "Philosophical Imagery in Horace, Odes 3.5", *CIQ* 36, 2, 502-507.
- Hoskins Walbank - Walbank 2015 M. E. Hoskins Walbank - M. B. Walbank, "A Roman Corinthian Family Tomb and Its Afterlife", *Hesperia* 84, 149-206.
- Humphreys 1980 S. C. Humphreys, "Family Tombs and Tomb Cult in Ancient Athens: Tradition or Traditionalism?", *JHS* 100, 96-126.
- Işık 1989 F. Işık, "Batı Uygarlığının Kökeni: Erken Demir Çağ Doğu-Batı Kültür ve Sanat İlişkilerinde Anadolu", *TAD* 48, 1-39.
- Karakaya 2004 E. Karakaya, "Geç Roma-Erken Hıristiyanlık Dönemlerinin Cennetsel Kompozisyonlu Duvar Resimleri", *Palmet* V, 123-140.
- Kaya 2000 M. A. Kaya, "Suriye Krallığının Büyük Menderes Havzasındaki Kolonileri", *Tarih İncelemeleri Dergisi* 15, 1, 121-136.
- Kayalıoğlu 2023 S. Kayalıoğlu, "İkonolojik Bir Biçim Olarak Nar ve Sanatsal Temsillerde Kadın-Nar Alegorisi", *Sanat ve Tasarım Dergisi* 31, 167-191.
- Keil - Premerstein 1911 J. Keil - A. v. Premerstein, *II. Bericht über eine zweite Reise in Lydien*, Wien.
- Kennedy 1998 D. Kennedy, "The twin towns and the region", J. H. Humphrey (ed.), *The Twin Towns of Zeugma on the Euphrates, Rescue Work and Historical Studies*, *JRA Suppl. Series* 27, 31-60.
- Kızıl 2017 A. Kızıl, "Antik Dönem Yunan Dünyası'nda Ölüm Kavramı ve Bununla İlgili Bazı Betimler", *Amisos* 2.3, 32-65.
- Kileci - Can 2020 Ş. Kileci - B. Can, "A New Honorific Inscription from Blaundos: Tiberius Claudius Lucius, the Priest of Dionysos Kathegemon", *Adalya* 23, 297-309.
- King 2020 C. W. King, *The Ancient Roman Afterlife. Di Manes, Belief, and the Cult of the Dead*, Austin.
- Kokkinia 1999 C. Kokkinia, "Rosen für die Toten im griechischen Raum und eine neue Rodismos Bithynien", *MusHelv* 56, 203-221.
- Lehmann-Hartleben - Olsen 1942 L. K. Lehmann-Hartleben - E. C. Olsen, *Dionysiac Sarcophagi in Baltimore*, Baltimore, New York.
- Magie 1950 D. Magie, *Roman Rule in Asia Minor* 1, New Jersey.
- Majewski 1970 L. J. Majewski, "Work on the Mosaics and Wall Paintings at Sardis, 1969", G. M. A. Hanfmann - J. C. Waldbaum (eds.), *The Eleventh and Twelfth Campaigns at Sardis (1968, 1969)*, *BASOR* 199, 55-58.
- Mazzini 2020 L. Mazzini, *Triggered Identities and Imperial Power? Macedonian label re/use by civic communities in Roman Lydia and Phrygia*, Unpublished PhD Thesis, University of Exeter, Exeter.
- Miller 2009 P. C. Miller, *The Corporeal Imagination: Signifying the Holy in Late Ancient Christianity*, Philadelphia.
- Orr 1969 D. G. Orr, *Roman Domestic Religion: A Study of the Roman Lararia*, Unpublished MA Thesis, University of Maryland, Maryland.
- Ory 1939 J. Ory, "A Painted Tomb Near Ascalon", *QDAP* VIII, 38-44.
- Özdizbay 2001 A. Özdizbay, *Perge Batı Nekropolisi M2 Mezar Yapısı*, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, İstanbul Üniversitesi, İstanbul.
- Özdizbay 2002 A. Özdizbay, "Perge Batı Nekropolisi'nden bir Mezar Yapısı", *Anadolu Araş* 16, 483-508.
- Pillinger vd. 1999 R. Pillinger - V. Popova - B. Zimmermann, *Corpus der Spätantiken und Frühchristlichen Wandmalereien Bulgariens*, Wien.
- Ramsay 1897 W. M. Ramsay, *The Cities and Bishoprics of Phrygia*, Oxford.
- Raptou 2007 E. Raptou, "Painted Tombs of Roman Paphos", *KypA* V, 117-128.
- Rife 2024 J. L. Rife, "Burial and Society in the Greek World during Late Antiquity", A. Dolea - L. Lavan (eds.), *Burial and Memorial in Late Antiquity*, *Late Antique Archaeology* 13, Berlin - Leiden, 779-810.
- Robinson 1975 O. Robinson, "The Roman Law on Burials and Burial Grounds", *Irish Jurist* 10.1, 175-186.

- Rogers 2020 D. Rogers, "The Hanging Garlands of Pompeii: Mimetic Acts of Ancient Lived Religion", *Arts* 9.2, 1-19.
- Rostovtzeff 1919 M. Rostovtzeff, "Ancient Decorative Wall-Painting", *JHS* 39, 144-163.
- Rostovtzeff 1922 M. Rostovtzeff, *Iranians & Greeks in South Russia*, Oxford.
- Rousseau 2019 V. Rousseau, "Reflection, Ritual, and Memory in the Late Roman Painted Hypogea at Sardis", *Arts* 8.3, 1-36.
- Salzman 2007 M. R. Salzman, "Chapter Nine: Religious Koine and Religious Dissent in the Fourth Century", J. Rüpke (ed.), *Blackwell Publishing, Malden-Oxford, Victoria*, 109-125.
- Schwarzer 2008 H. Schwarzer, *Die Stadtgrabung. Das Gebäude mit dem Podiensaal in der Stadtgrabung von Pergamon, Studien zu sakralen Banketträumen mit Liegepodien in der Antike*, AvP XV.4, Berlin-New York.
- Schwarzer 2014 H. Schwarzer, "Antike Wandmalereien aus Pergamon, Antike Wandmalereien aus Pergamon", *AF* 23, 165-176.
- Shear 1927 T. L. Shear, "A Roman Chamber-Tomb at Sardis", *AJA* 31, 1, 19-25.
- Spry 2019 H. Spry, "Symbolic Seeds: An Analysis of Pomegranate Usage in Selected Artworks of the Past and Present", *Scholarly Horizons: University of Minnesota, Morris, Undergraduate Journal* 6.2, 1-23.
- Sterbenc Erker 2011 D. Sterbenc Erker, "Gender and Roman Funeral Ritual", V. M. Hope - J. Huskinson (eds.), *Memory and Mourning: Studies on Roman Death*, Oxford, Oakville, 40-60.
- Strocka 1976 V. M. Strocka, "Wandmalerei", *Öjh* 50, 469-494.
- Strocka 1977 V. M. Strocka, *Die Wandmalerei der Hanghauser in Ephesos*, FiE VIII/1, Wien.
- Strocka 1978 V. M. Strocka, "Die Wandmalerei im römischen Ephesos (50 – 500 n. Chr.)", *The Proceedings of the Xth International Congress of Classical Archaeology* 10, 481-491.
- Takaz 1975 H. Takaz, "28.12. 1973/26. 1.1974 Amasya Kulistepe Nekropol Kazısı Ön Raporu", *TAD* 37, 109-115.
- Tatar 2024 Ö. Tatar, "Hellenistic Civic Coinage of Blaundos", *Anadolu/Anatolia* 50, 193-223.
- Tek 2002 A. T. Tek, "Antik Literatür ve Yazıtlardan Örneklerle Roma Dünyasında Ölüm", *Anadolu Üniversitesi Güzel Sanatlar Fakültesi Anadolu Sanat Dergisi* 12, 121-148.
- Tekocak - Aldemir 2024 M. Tekocak - C. Aldemir, "Yeni Kazılar Işığında Anemurium B I 16 Nolu Tonozlu Mezar", *Höyük* 13, 183-212.
- Toynbee 1971 J. M. C. Toynbee, *Death and Burial in the Roman World*, Ithaca, New York.
- Trimble 2018 J. Trimble, "Figure and ornament, death and transformation in the Tomb of the Haterii", N. Dietrich - M. Squire (eds.), *Ornament and Figure in Graeco-Roman Art: Rethinking Visual Ontologies in Classical Antiquity*, Berlin, 327-352.
- Venit 1997 M. S. Venit, "The Tomb from Tigrane Pasha Street and the Iconography of Death in Roman Alexandria", *AJA* 101, 4, 701-729.
- von Saldern 2006a F. von Saldern, "Aspekte der Stadtgeschichte in Spaet Hellenistischer und Römischer Zeit", *IstForsch* 48, 21-26.
- von Saldern 2006b F. von Saldern, "Anhang: Katalog Der Inschriften", *IstForsch* 48, 321-350.
- Wadsworth 1924 E. L. Wadsworth, "Stucco Reliefs of the First and Second Centuries Still Extant in Rome", *MemAmAc* 4, 9-102.
- Ward-Perkins 1975-1976 J. B. Ward-Perkins, "Workshops and Clients: The Dionysiac Sarcophagi in Baltimore", *RendPontAc* XLVIII, 191-238.
- Watson 1972 A. Watson, "Roman Private Law and the Leges Regiae", *JRS* 62, 100-105.
- Yaman 2019 H. Yaman, "Death in Zeugma: A Survey of the Tombs", *Anadolu/Anatolia* 45, 125-168.
- Yılmaz 2006 D. Yılmaz, "Burial Customs of the Chamber Tombs in Southeast Anatolia During the Early Bronze Age", *Anadolu/Anatolia* 31, 71-90.
- Yılmaz 2019 B. Yılmaz, "Palıme'nin Sembolik Anlamı ve Antik Dönem Sanatına Yansıması", A. Erön - E. Erdan (eds.), *Doğudan Batıya: 70. Yaşında Serap Yaylalı'ya Sunulan Yazılar*, Ankara, 123-137.
- Zimmermann - Ladstätter 2011 N. Zimmermann - S. Ladstätter, *Wall Painting in Ephesos from the Hellenistic to the Byzantine Period*, İstanbul.
- Zimmermann 2002 N. Zimmermann, "Ausstattung von Haupt- und Nebenräumen. Zur Datierung der Wandmalereien des Hanghauses 2 in Ephesos", *AF* 7, 101-117.

